

ЗАТВЕРДЖЕНО

**Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі»**

18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра правознавства

Допускається до захисту

Завідувач (начальник) кафедри _____ Галина ЛАВРИК

(підпис)

(ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 2022 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**на тему «ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В
УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»**

*спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
освітня програма «Публічне адміністрування»*

Виконавець роботи: Сахно Іван Іванович

(підпис, дата)

Науковий керівник: Лаврик Галина Володимирівна

(підпис, дата)

Рецензент:

(прізвище, ім'я, по батькові)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-4.03

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

Затверджую
 Завідувач (начальник) кафедри ___ Галина ЛАВРИК
(підпис, ініціали та прізвище)
 «___» _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ ТА КАЛЕНДАРНИЙ ГРАФІК
ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

на тему «ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В
УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»

студентом спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
освітня програма «Публічне адміністрування»
(шифр, назва)

Прізвище, ім'я, по батькові Сахном Іваном Іванович

Затверджена наказом ректора № 2-Н від «04» січня 2022 р.

Зміст роботи	Термін виконання	Термін фактичного виконання
1. Підбір джерел та їх обробка	до 01.02.2022 р.	
2. Складання та затвердження плану роботи	до 15.02.2022 р.	
3. Написання та оформлення роботи	до 15.05.2022 р.	
4. Попередній захист роботи	22.06.2022 р.	

Дата видачі завдання «__» _____ 2022 р.

Студент (-ка) _____

Науковий керівник _____ д.ю.н., проф. Галина ЛАВРИК

Результати захисту магістерської роботи

Магістерська робота оцінена на _____

(балів, оцінка за національною шкалою, оцінка за ЄКТС)

Протокол засідання ЕК № _____ від «___» _____ 2022 р.

Секретар ЕК _____

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

**Оцінювання магістерської роботи,
виконаної студентом**

Сахном Іваном Івановичем
(прізвище, ім'я, по-батькові)

спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
освітня програма «Публічне адміністрування»
(шифр, назва)
ступеня магістра

на тему «ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В
УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»

№ з/п	Критерії оцінювання	Бали
1.	Зміст (до 60 балів)	
2.	Оформлення та організація виконання (до 10 балів)	
3.	Захист (до 30 балів)	
	Усього балів	
	Оцінка за національною шкалою	
	Оцінка за шкалою ЄКТС	

Підпис членів екзаменаційної комісії: _____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
 _____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
 _____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
 _____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
 _____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)

Протокол засідання ЕК № _____ від «_____» _____ 2022 р.

Секретар ЕК _____ (підпис) _____ (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Метою магістерської роботи є дослідження особливостей процедури заборони політичних партій і об'єднань громадян в Україні та країнах-членах Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають з приводу заборони (розпуск, примусова ліквідація) політичних партій.

Методи дослідження. В основу магістерської роботи покладено систему філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний та всебічний аналіз предмета, що досліджується (процедура заборони політичних партій і об'єднань громадян). Також було використано категорії і прийоми формальної логіки (поняття, визначення, доказ і спростування, судження, синтез, аналогія, узагальнення) (для дослідження сутності «войовничої демократії», сутності заборони політичних організацій, моделей заборони політичних партій); порівняльно-правовий метод – застосовувався для дослідження особливостей заборони політичних партій і об'єднань громадян в країнах-членах Європейського Союзу. Застосовувалися також методи системного і комплексного підходу (для дослідження проблемних аспектів та перспектив розвитку законодавства у сфері конституціоналізації політичних партій, які працюватимуть на благо українського народу та розвитку демократичних процесів у нашій державі).

Інформаційне забезпечення склали законодавчі та нормативні акти, судова практика адміністративних судів та Конституційного суду України, дані періодичних видань, навчальні підручники і посібники.

Результати дослідження. З'ясовано, що вітчизняна правова система (зокрема, суди та правоохоронні органи) в ході вирішення справ, стосовно заборони чи припиненням діяльності політичних партій, практично проігнорувала великі напрацювання ЄСПЛ у цьому питанні. В результаті, це

негативно вплинуло на ступінь правової аргументації та правомірності поглядів суду.

Має місце достатньо парадоксальна ситуація. З однієї сторони, є неспростовні факти, що очільники і члени заборонених політичних партій співпрацювали з РФ. Дозволити таким партіям продовжувати функціонувати є загрозою для української державності. З іншої сторони, вітчизняна правова система повинна повноцінно застосовувати практику ЄСПЛ у цих питаннях, а не формально цитувати приписи Венеціанської комісії.

Рекомендації щодо використання результатів дослідження. Положення і висновки магістерської роботи можуть бути використані у практичній діяльності відповідних органів влади та судів України з метою вирішення питань, які стоять перед вітчизняним правосуддям стосовно заборони політичних партій і об'єднань громадян в Україні.

Висновки. На нашу думку, діюче законодавство, що регулює діяльність політичних партій потребує внесення змін до чинних нормативно-правових документів, які примусять політичні сили реалізовувати свої функції та завдання, направляючи їх на захист незалежності та демократії в Україні.

Ключові слова: демократія, войовнича демократія, політична партія, об'єднання громадян, заборона політичних партій і об'єднань громадян, комунізм, фашизм, нацизм, розпуск, примусова ліквідація, антиукраїнська діяльність.

ANNOTATION

The purpose of the master's thesis is to research the peculiarities of the procedure for banning political parties and associations of citizens in Ukraine and the member states of the European Union.

The object of the research is the social relations that arise in connection with the ban (dissolution, forced liquidation) of political parties.

Research methods. The master's thesis is based on a system of philosophical, general and special scientific methods that provide an objective and comprehensive analysis of the subject under study (the procedure for banning political parties and associations of citizens). Categories and methods of formal logic were also used (concepts, definitions, proof and refutation, judgments, synthesis, analogy, generalization) (to study the essence of "militant democracy", the essence of banning political organizations, models of banning political parties); comparative law method - was used to study the peculiarities of the ban on political parties and associations of citizens in the member states of the European Union. Methods of systematic and integrated approach were also used (to study the problematic aspects and prospects of legislation in the field of constitutionalization of political parties that will work for the benefit of the Ukrainian people and the development of democratic processes in our country).

The information support consisted of laws and regulations, case law of administrative courts and the Constitutional Court of Ukraine, data from periodicals, textbooks and manuals.

Research results. It was found that the domestic legal system (in particular, courts and law enforcement agencies) in the course of resolving cases concerning the ban or termination of political parties, virtually ignored the great achievements of the ECtHR in this matter. As a result, it negatively affected the degree of legal argumentation and legitimacy of the court's views.

There is a rather paradoxical situation. On the one hand, there are indisputable facts that the leaders and members of banned political parties cooperated with Russia. Allowing such parties to continue to function is a threat to Ukrainian statehood. On the other hand, the domestic legal system should fully apply the case law of the European Court of Human Rights in these matters, and not formally cite the instructions of the Venice Commission.

Recommendations for the use of research results. The provisions and conclusions of the master's thesis can be used in the practical activities of the relevant authorities and courts of Ukraine in order to address issues facing the domestic judiciary regarding the ban on political parties and associations of citizens in Ukraine.

Conclusions. In our opinion, the current legislation regulating the activities of political parties requires amendments to existing legal documents that will force political forces to implement their functions and tasks, directing them to protect independence and democracy in Ukraine.

Key words: democracy, militant democracy, political party, citizens' associations, ban on political parties and citizens' associations, communism, fascism, nazism, dissolution, forced liquidation, anti-Ukrainian activities.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБОРОНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	6
1.1. Теоретичні підходи до розуміння заборони політичних партій і об'єднань громадян як вияву войовничої і процедурної демократії.....	6
1.2. Стандарти і практики заборони політичних партій і об'єднань громадян.....	22
Висновки до розділу 1	35
РОЗДІЛ 2. ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ЗНАЧУЩОСТІ ВОЙОВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ	37
2.1. Формування української моделі заборони політичних партій і об'єднань громадян.....	43
2.2. Заборона політичних партій і об'єднань громадян в країнах-членах Європейського Союзу	53
Висновки до розділу 2	62
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБОРОНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ	59
3.1. Заборона (розпуск, примусова ліквідація) політичних партій (на прикладі політичних партій, що здійснюють антиукраїнську діяльність)	59
3.2. Заборона діяльності об'єднань громадян: критерії і практика адміністративних судів і Верховного Суду.....	70
Висновки до розділу 3	82
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	Ушибка! Закладка не
определена.	

ВСТУП

Актуальність теми. Міркування про сталу та розвинену демократію в рамках міжнародного конституціоналізму з'явилися ще до розгортання Другої світової війни. Стала демократія – це основною мірою погляд на те, що суспільство має застосувати ряд заходів з метою захисту демократії від внутрішніх антидемократичних рухів. Такі заходи потрібні для зменшення ризику політичних проектів, які спроможні зашкодити демократичним процедурам у державі, обмежуючи політичні свободи певної частини населення. На Заході разом з поняттям «стала демократія» відомим є поняття «войовнича демократія».

Після завершення Другої світової війни світова спільнота усвідомила, що демократією можна скористатися з метою знищення власне демократії. Проте, з іншої сторони, існує точка зору, що недемократичною виступає заборона політичної партії чи руху, яка тільки формально діє за демократичними правилами, проте саме її існування вважається загрозою для демократії не тільки в певній державі, проте й в усьому світі. Стала демократія певною мірою обмежує самовизначення членів суспільства. Це прямо суперечить традиційному тлумаченню демократії, відповідно до якого народ прямо або за допомогою своїх представників приймає участь в управлінні державою. Прихильники сталої демократії стверджують, що заборона партії може мати місце, проте для її застосування потрібні важливі підстави. Демократія має захищатись від антидемократичних партій, які слід заборонити раніше, ніж вони завдадуть великої шкоди демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання заборони політичних партій і об'єднань громадян займалися такі відомі науковці, як: Ю.Г. Барабаш, Б. В. Бернацький, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, Ю.Б. Ключковський, М. Ларченко, С. Рибачок, Я.Б. Ярош та інші.

Зокрема, Б. Бернацький, аналізуючи українські та європейські стандарти заборони політичних партій, надає власні пропозиції: по-перше, комплексно переглянути національні конституційні та законодавчі стандарти, які стосуються заборони партій; по-друге, вивчити стандарти Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), пов'язані із додержанням свободи об'єднань впродовж розпуску партій; по-третє, узагальнити і підсумувати, як стандарти ЄСПЛ імплементуються та додержуються на практиці в процесі розгляду справ про заборону чи припинення діяльності політичних партій в Україні.

Отже, актуальність даного питання зумовило вибір теми магістерської роботи.

Метою магістерської роботи є дослідження особливостей процедури заборони політичних партій і об'єднань громадян в Україні та країнах-членах Європейського Союзу. Основними завданнями є:

- розглянути теоретичні підходи до розуміння заборони політичних партій і об'єднань громадян як вияву войовничої і процедурної демократії;
- дослідити стандарти і практики заборони політичних партій і об'єднань громадян;
- проаналізувати особливості формування української моделі заборони політичних партій і об'єднань громадян;
- вивчити з особливостями заборони політичних партій і об'єднань громадян в країнах-членах Європейського Союзу;
- дослідити процедуру заборони (розпуск, примусова ліквідація) політичних партій (на прикладі політичних партій, що здійснюють антиукраїнську діяльність);
- проаналізувати критерії і практики адміністративних судів і Верховного Суду у питаннях заборони діяльності об'єднань громадян.

Об'єктом дослідження – суспільні відносини, які виникають з приводу заборони (розпуск, примусова ліквідація) політичних партій.

Предметом дослідження магістерської роботи є процедура заборони політичних партій і об'єднань громадян в Україні та країнах-членах Європейського Союзу.

Методи дослідження. В основу магістерської роботи покладено систему філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний та всебічний аналіз предмета, що досліджується (процедура заборони політичних партій і об'єднань громадян). Також було використано категорії і прийоми формальної логіки (поняття, визначення, доказ і спростування, судження, синтез, аналогія, узагальнення) (для дослідження сутності «войовничої демократії», сутності заборони політичних організацій, моделей заборони політичних партій); порівняльно-правовий метод – застосовувався для дослідження особливостей заборони політичних партій і об'єднань громадян в країнах-членах Європейського Союзу. Застосовувалися також методи системного і комплексного підходу (для дослідження проблемних аспектів та перспектив розвитку законодавства у сфері конституціоналізації політичних партій, які працюватимуть на благо українського народу та розвитку демократичних процесів у нашій державі).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і висновки магістерської роботи можуть бути використані у практичній діяльності відповідних органів влади та судів України з метою вирішення питань, які стоять перед вітчизняним правосуддям стосовно заборони політичних партій і об'єднань громадян в Україні.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативні акти, судова практика адміністративних судів та Конституційного суду України, дані періодичних видань, навчальні підручники і посібники.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох структурованих розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБОРОНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Теоретичні підходи до розуміння заборони політичних партій і об'єднань громадян як вияву войовничої і процедурної демократії

Демократія – один із найбільш затребуваних феноменів у сучасному світі. Проблема демократії сьогодні є одним з ключових питань в політології. В сучасному західному світі їх багатоманітність, складність, обумовленість політичною практикою у різних державах окреслюють різноманітність і суперечливість як підходів до вивчення, так і існуванням значної кількості концепцій у науці.

Саме тому надзвичайно важливим і актуальним видається вивчення основних сучасних концепцій демократії, оскільки це дозволить з'ясувати визначальні ознаки оптимальної моделі демократизації для України, перспективи її розвитку та шляхи практичного втілення в суспільно-політичний процес [32, с. 3].

Важливо зазначити, що найстарішою з-поміж сучасних теорій демократії є так звана класична теорія демократії. Вона виникла у XVIII столітті у межах соціальної та політичної філософії французького Просвітництва.

Сутність *класичної теорії демократії* може бути виражена в наступній формулі: демократичний метод правління є встановленням такої системи прийняття політичних рішень, яка забезпечує загальне благо народу, надаючи йому самому вирішувати найважливіші питання суспільного життя.

Участь народу забезпечується за допомогою виборів окремих осіб, які збираються разом для того, щоб реалізувати волю народу, який їх обрав.

Важливе місце у сучасних демократичних теоріях посідає *концепція плюралістичної демократії*. У цій концепції політика розглядається як конфлікт груп інтересів у середовищі політичної боротьби, де рішення ухвалюються з урахуванням компромісу заради задоволення якнайширшого обсягу інтересів. За своєю сутністю така демократія вважається не як влада народу, а як влада за згодою народу [32, с. 4].

З метою представлення своїх інтересів люди створюють організації та групи. Плюралісти висловлюють точку зору, що жодна з груп інтересів не може бути домінуючою у політичному процесі, адже не відображає погляди всього суспільства; тож, концентрація влади є недопустимою. Натомість інтереси кожного громадянина досить рідко зводяться до якогось конкретного, а це створює бар'єр для розколу суспільства на непримиренно ворожі групи.

Основна характеристика моделі плюралістичної демократії – конкуренція між партіями в ході виборів та можливість груп інтересів (чи тиску) вільно виражати свої погляди. Плюралісти стверджують, що громадянам не обов'язково виражати свою думку – за них це виконують групи інтересів, до того ж значно ефективніше, а необхідне представництво буде досягнуто навіть без активності громадян. У вказаній моделі громадяни як би двічі представлені: виборними особами та лідерами організацій, які відстоюють громадянські інтереси. Політики мають бути відповідальними, адже вони прагнуть задовольнити вимоги певних груп інтересів, сподіваючись на одержання ще потужнішої підтримки електорату [32, с. 4].

Концепція поліархії у розвитку демократії означає додержання наступних ознак: виборність органів влади; через вибори проводиться контроль за урядовими рішеннями; регулярне та періодичне проведення вільних та справедливих виборів, за яких відсутній механізм примусу; загальне виборче право, коли фактичне все доросле населення приймає

участь у виборах; автономія асоціацій – з метою реалізації своїх прав, громадяни також володіють правом створювати незалежні асоціації та організації, в т. ч. політичні партії та групи за інтересами.

З концепцією поліархічної демократії безпосередньо пов'язана *модель суспільної демократії*, що визначається багатоскладовим характером суспільної структури, де суспільство ділиться на безліч сегментів.

Значний інтерес має концепція *партиципаторної демократії*.

Зміст цієї теорії полягає у поверненні до класичних постулатів демократії, які охоплюють активну участь громадян в обговоренні та ухваленні рішень з важливих питань суспільного життя.

Необхідність політичної активності більшості громадян у партиципаторній моделі визначається тим, що зниження показника їхньої участі обумовить появу «тиранії меншості» (еліти). Протистояти авторитарному тиску зверху спроможна тільки сильна влада знизу. І тут благо народу може бути досягнуто тільки за умов забезпечення загальної рівності.

Ідеальне партиципаторне суспільство передбачає пряме залучення громадян в управління без посередників основними політичними та соціальними інститутами, підзвітність лідерів членам суспільства та найвищим рівнем демократичної легітимності.

Але сьогодні партиципаторна модель є тільки ідеалом, бажаною нормою, до якої потрібно прагнути і яку дуже складно досягнути [32, с. 5].

В нинішніх умовах глобалізації суспільства склалася концепція космополітичної демократії, яка направлена на обмірковування місця демократії в космополітичному суспільстві, її розвиток всередині держав, між ними та на глобальному рівні.

Виділяють низку ряд концепцій елітарної демократії, які намагаються поєднати теорію демократії і теорію еліт. Елітарна теорія демократії проголошує те, що в умовах досягнення панування демократичної більшості, політичні рішення ухвалюються меншістю – демократичною елітою і це

виступає недоліком демократичного режиму. Концепція елітарної демократії загалом стверджує, що на практиці ідеал народовладдя у нинішню епоху не реалізується.

Соціалістична концепція ґрунтується на визнанні соціально і політично єдиного народу як фундаменту його влади. Розглядає демократію як державу, де управляє сам народ [53].

Останнім часом науковцями було виділено зовсім сучасні концепції демократії.

Так, з бурхливим розвитком інформаційного суспільства виникла концепція електронної демократії, в основі якої лежать дослідження змін традиційних демократичних засобів прийняття рішень, політичних дебатів, політико-правових процесів під впливом розвитку та широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Електронна демократія сприяє збільшенню участі громадян у встановленні порядку денного та прийнятті рішень, використовуючи цифрові технології [37, с. 190].

Виділяють також деліберативну теорію, яка вимагає участі кожного громадянина в державотворчому процесі, а не заохочує соціальну фрагментацію, як мультикультуралізм. Важливим аргументом наразі є те, що деліберативна модель демократії заперечує можливість повноцінної легітимності діючого порядку при наявності патерналістських стратегій у державі. Більш того, саме це формує громадянську пасивність і зменшує рівень відповідальності перед суспільством.

Потрібно наголосити не дивлячись на те, що останнім часом все частіше в західних моделях демократії застосовуються окремі принципи деліберативної теорії, але загалом вона залишається нормативною моделлю [3, с. 45].

Також, однією із таких стала концепція «войовничої демократії». Так, у 1937 р. дослідник-конституціоналіст і демократ Карл Левеншталь у своїй науковій праці «Войовнича демократія й основні права», зазначив, що

демократії, які трансформувалися у фашистські режими, допустили величезний гріх через власну м'якотілість або надміру легалістські погляди стосовно свободи громадської думки. Науковець пояснив важливість виникнення в демократії спроможності захистити себе, навіть в умовах появи ризику порушення основоположних принципів права. Науковець наголошував на тому, що демократії шляхом прийняття закони змушені давати дозвіл на створення і допускати виникнення антипарламентських і антидемократичних партій, вони зовні додержуються принципів законності і публічно зіграють із громадською думкою. Значний формалізм законності, не помічає необхідності усунути із гри ті сторони, які не вважають за потрібне визнавати саме існування правил [46, с. 106].

Андраш Шайо стверджує, що поняття «войовнича демократія», як правило, як боротьба з діяльністю радикальних партій, але самозахист демократичної держави, в т. ч. із причин ефективності, не має обмежуватися заборонаю політичних партій. З точки зору дослідника, «войовнича демократія», в першу чергу, торкається проблеми обмеження політичних прав. До них входять: право на організацію партій, свобода слова і зборів.

Е. Бофіль до складових войовничої демократії включає: 1) обмеження стосовно запровадження поправок до конституції; 2) залишення політичних партій поза законом; 3) обмеження права голосу; 4) обмеження свободи об'єднань; 5) обмеження свободи слова [46, с. 106].

У концепції «войовничої демократії» зосереджується увага на трьох складових: ціннісній орієнтації, запобіжному та профілактичному захисту демократії і готовності до захисту.

За цією концепцією зміст демократії передбачає її спроможність до саморегулювання та в тому, що вона не може бути скасована навіть в умовах, коли більшість громадян прийме рішення змінити політичний режим мирними та законними методами.

Власне, саме «войовнича демократія» стала в більшості держав надійним інструментом захисту демократичного устрою та недопущення виникнення радикальних сепаратистських рухів [46, с. 107].

Україна також прагне дотримуватися концепції «войовничої демократії», адже на конституційному рівні (ст. 37 Основного Закону України) заборонено утворення і діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких направлені на зниження чи підризування незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підризування національної безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини [26].

Слід зауважити, що до 2014 р. в Україні мала місце практика заборони функціонування політичних партій тільки із процедурних питань. В результаті Революції гідності та початком Антитерористичної операції на сході України така практика змінилася. У 2014 р. було заборонено функціонування політичних партій «Руський блок» та «Руська єдність». Ці політичні сили були заборонені через заклики до повалення існуючого конституційного ладу та посягання на територіальну цілісність України. Такий висновок підтверджується численними доказами, що в ході зібрань очільником партії «Руський блок» було оголошено заклик до формування загонів самооборони та скоєння відповідних дій, повідомлено про запис осіб, які готові стати учасниками загонів за адресою – Велика Морська, 16, та заклики до зміни влади. 20 березня 2014 р. на офіційному сайті політичної сили «Руська єдність» з'явилися відомості про те, що очільник партії С.В. Аксьонов одержав паспорт громадянина РФ. Крім того, очільник партії С.В. Аксьонов 13 квітня 2014 р., у день 70-річчя звільнення Сімферополя від фашистських загарбників, вручив медалі «За оборону Криму – 2014» 1 375 бійцям самооборони. Такими вчинками С.В. Аксьонов підтвердив діяльність

загонів народних дружин як військових формувань, чим допустив вимоги ч. 2 ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» [46, с. 107].

9 квітня 2015 р. увійшов у дію Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII (далі – № 317-VIII) [44] для недопущення повторення вчинення злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації українців та представників національних меншин, відновлення історичної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності, в результаті чого були внесені зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні» [43]: ст. 5 Закону «Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій» було доповнено ч. 9, утворення і діяльність політичних партій забороняються, якщо їх цілі або дії направлені на пропаганду комуністичного та/чи нацистського тоталітарних режимів та їхньої символіки.

На основі цих норм було припинено функціонування Комуністичної партії України (оновленої) (далі – КПУ(о)) і Комуністичної партії робітників і селян (далі – КПріС).

16 липня 2019 р. Конституційний Суд України (далі – КСУ) прийняв рішення, в якому наголосив, що комуністичний режим не визнавав і обмежував права людини, перешкоджав формуванню демократичної організації державної влади [46, с. 107].

У цьому рішенні КСУ врахував основні постулати концепції «войовничої демократії», але не в усіх своїх рішеннях КСУ користувався цією концепцією. Підтвердження цього є рішення КСУ у справі за конституційним поданням 139 народних депутатів України стосовно конституційності указів Президії ВРУ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» і «Про заборону діяльності Компартії України» (справа про укази Президії Верховної Ради України стосовно Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 р.) від 27 грудня 2001 р.

так, 30 серпня 1991 р. Президія ВРУ видала Указ «Про заборону діяльності Компартії України» № 1468–ХІІ. Президія ВРУ, враховуючи висновки Тимчасової комісії, за якими наголошувалось, що керівництво Компартії України «власними діями зробили можливим державний переворот на території України», заборонила роботу Компартії України на основі ч. 2 ст. 7 Конституції УРСР 1978 р., відповідно до якої не допускались організація і діяльність партій, які мають за мету зміну через насильницькі дії конституційного ладу і територіальної цілісності держави, а також підрив її національної безпеки, розпалювання ворожнечі. Конституційний Суд визнав такими, які є неконституційними: Указ Президії ВРУ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» від 26 серпня 1991 р. № 1435–ХІІ, Указ Президії ВРУ «Про заборону діяльності Компартії України» від 30 серпня 1991 р. № 1468–ХІІ [46, с. 107].

Якщо говорити про недоліки і прорахунки цього рішення, в першу чергу слід зауважити, що КСУ практично не врахував питання державного перевороту в серпні 1991 р., оскільки ніякої правової оцінки здійсненню путчу надано не було. У рішенні було наголошено на тому, що відсутні результати розслідування Генеральною прокуратурою України стосовно ймовірної причетності керівництва Компартії України до подій 19–21 серпня 1991 р. Крім того, КСУ зазначив, що програмні цілі цієї партії не суперечать Конституції, проте змістовно не проаналізував жоден програмний документ Комуністичної партії [46, с. 108].

Ми дотримуємося думки, що проблема, яка з'явилася у 2015 р. і присутня сьогодні, стосовно заборони діяльності подібних за ідеологією партій бере свій початок саме із моменту винесення такого рішення КСУ. На нашу думку, КСУ мав скористатися напрацюваннями ЄСПЛ стосовно питання заборони діяльності політичних партій.

В той же час, слід зауважити, що не лише КСУ заклав підґрунтя для присутніх сьогодні проблем із забороненими партіями, законодавці теж відіграли в даному аспекті не менш значущу роль.

Адже на той час в парламенті, коли приймали Конституцію, хоч і невеликий, але був шанс, як, приміром, у їхніх польських колег (у ст. 13 своєї Конституції вони заборонили три ідеології: нацизм, фашизм та комунізм), назавжди закрити питання щодо заборони комуністичної ідеології. Але разом з тим, зрозуміло, що за умов знаходження у складі Парламенту України близько 100 народних депутатів від Компартії це було маловірогідно [46, с. 108].

Разом із тим, у світлі останніх подій пов'язаних із війною РФ проти України, в нашій державі на офіційному рівні заборонена діяльність всіх партій з проросійськими поглядами.

Важливо зазначити, що заборона політичних партій, а відповідно і обмеження політичних прав не можуть увійти у буденну політичну реальність, як звичайні практики, коли держава забороняє існування відповідної юридичної особи. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) твердо наголошував на фундаментальній ролі політичних партій у демократичному суспільстві. В той же час, ЄСПЛ стверджував, що можливості, приміром, громадських організацій є набагато вужчими порівняно з політичними партіями. Тож, що стосується відносно розпуску громадських організацій застосовуються менші стандарти, а держава володіє ширшими межами розсуду у даному питанні. ЄСПЛ неодноразово повторював, що розпуск політичної партії виступає найрадикальнішим заходом, який повинен відповідати вимогам трискладовому тесту Європейської комісії з прав людини (далі – ЄКПЛ), а також відповідати важливій суспільній потребі. Заборона політичної партії з формальних причин, приміром, внаслідок невиконання законодавчої вимоги щодо зміни назви, за вказаних обставин не може рахуватися пропорційною. Зважаючи на практику ЄСПЛ у таких питаннях, заборона конкретної політичної партії весь час обтяжувалася причинами ідеологічних суперечностей програмних цілей партії з діючим конституційним устроєм або з її незаконною діяльністю

по реалізації дискримінаційної політики, або використанням насильства з метою досягнення політичних цілей [6, с. 55].

Кожний випадок заборони політичної партії чи громадських об'єднань співвідноситься не тільки з офіційними правовими підставами цієї заборони, а й розширеним контекстом, який охоплює історичні передумови, політичні традиції, конституційну доктрину.

Загалом, виокремлюють три типи загроз-передумов, які спроможні послужити теоретичною основою для заборони політичної партії. Перша – політична партія допомагає терористичній діяльності, або ж її діяльність можна розглядати як сепаратистську (приміром, стосунки між окремим крилом Ірландської республіканської армії та політичним відділенням «the Sinn Féin»). Друга – політична партія сповідує сепаратистські погляди чи має за мету проголосити певну регіональну незалежність (приміром, діяльність Робочої партії Курдистану). Третя – політична партія заперечує концептуальні демократичні цінності та має за мету змінити конституційний устрій [6, с. 56].

Існує також підхід до класифікації, який пропонує серед передумов, які можуть виступати причиною для заборони політичних партій у демократичній державі виділяти:

1) анти-екстремізм – німецька модель войовничої демократії, яка вступає у протидію з ультраправими та ультралівими політичними силами, які прагнуть знищити політичні інститути та цінності;

2) негативний республіканізм – італійська модель войовничої демократії, згідно з якою партії, які мають за мету змінити режим на той, який історично був визнаний несправедливим та спричинив трагічні наслідки, повинні бути заборонені;

3) громадянське суспільство – модель войовничої демократії, що ґрунтується моральному обов'язку гарантувати продовження розвитку демократії [6, с. 57].

У контексті такого дослідження Б. Бернадський пропонує провести класифікацію партій, діяльність яких заборонялася за наступними групами:

- 1) партії, діяльність яких ґрунтується на тоталітарній ідеології;
- 2) партії, діяльність яких афілійована з терористичними угрупованнями або екстремістськими рухами;
- 3) ультраправі партії;
- 4) партії, діяльність яких підриває конституційний устрій, територіальну цілісність та єдність держави;
- 5) партії, діяльність яких базується на релігійному фундаменталізмі (приміром, у справі *Партії добробуту проти Туреччини*);
- 6) партії, які підконтрольні іноземній державі або інфільтровані іноземними агентами (останні приклади в Україні стосовно заборони політичних партій: «ОПЗЖ», «Партія Шарія»);
- 7) партії з фіктивними цілями [6, с. 57].

Партії, діяльність яких ґрунтується на тоталітарній ідеології

Правове вираження боротьби з тоталітарним минулим мало різні форми. Приміром, правління Комуністичної партії Румунії, кероване Ніколаєм Чаушешку, яка десятки років здійснювала терор свого населення, завершилось трибуналом та розстрілом її очільника у 1989 році. І тільки після 20 років Румунія прийняла закон про люстрацію. Тоді, як Україна після виборення незалежності у 1991 році відразу заборонила Компартію України, проте у 2001 році Конституційний суд визнав укази про заборону Компартії України неконституційними. А вже, у 2014 році (після більш ніж 20 років з дня здобуття незалежності) Україна прийняла свій закон про люстрацію, який знаходиться на розгляді Конституційного Суду України. Якщо аналізувати досвід «німецької дестасифікації», естонської моделі конституційної люстрації чи жорсткої моделі люстрації у Чеській Республіці, то можемо дійти єдиного висновку, що кожна держава, яка знаходилася під тоталітарним правлінням, розробила свою неповторну політику боротьби з тоталітаризмом або ж обрала політику «прощення», або ж відповідна

декомунізаційна політика була заблокована рішенням органу конституційного правосуддя [6, с. 58].

Тож, найвідомішими трьома складовими політики декомунізації чи денацифікації виступали: заборона тоталітарних правлячих партій, реалізація політики люстрації та обмеження пасивного й активного виборчого права. У деяких випадках формувалися спеціальні комісії зі встановлення правди або примирення.

2. Партії, робота яких безпосередньо пов'язана з терористичними угрупованнями, екстремістськими рухами

Характерна особливість справ, які стосуються заборони діяльності таких партій, полягає у тому, що їх діяльність передбачає пропаганду насильницьких дій або їх застосування з метою досягнення політичних цілей. Незважаючи на нормативну зрозумілість стосовно неможливості діяльності партій, які користуються насильством як інструментом для досягнення цілей, в дійсності вирішення такої категорії справ ускладнюється збором достатньої доказової бази. Проте, якщо вивчати практику ЄСПЛ, то випадків, коли партія була заборонена лише на підставах того, що її діяльність носила насильницький характер або в її висловлюваннях були заклики до насильства, немає [6, с. 64].

3. Ультраправі партії

Діяльність ультраправих партій в Європі та їхня підтримка швидко зростає. Заборона партій через розпалювання міжетнічної ворожнечі, агресивну міграційну риторичку чи просування інших видів дискримінації вже мала місце у таких країнах, як Чехія, Бельгія та Нідерланди. Але діяльність схожих партій продовжує розширюватися на інші країни Європи. Яскравим прикладом може виступати німецька політична партія Альтернатива, яка пропагує у певній мірі неонацистські ідеї, виступаючи за протидію ісламізації та вимагає депортації біженців, зайняла 3-є місце на виборах до німецького Бундестагу. Партії зі схожою політичною риторикою одержали потужну підтримку на останніх виборах в інших державах Європи, зокрема, в

Італії, Австрії, Франції, Швеції, Угорщині. Вказана категорія справ, пов'язаних із заборонаю ультраправих партій, виступає найскладнішим питанням у сучасній європейській демократії. Наглядним прикладом цього став тривалий процес розгляду справи про заборону Націонал-демократичної партії Федеральним конституційним судом Німеччини, який не зміг знайти підстав для заборони партії. Тож, заборона ультраправих партій, які підлягають забороні, є дуже політизованим процесом [6, с. 64].

4. Партії, діяльність яких підриває конституційний устрій, територіальну цілісність та єдність держави

«Сепаратистські» партії, зазвичай, не мають чіткої загальнонаціональної програми, а сконцентровують свою увагу на діяльності у конкретному регіоні, де вони відстоюють, приміром, права окремої етнічної меншини. Головні цілі цих партій полягають у здобутті автономії чи незалежності окремої території. Як стверджують експерти, зазвичай, «сепаратистські» партії найчастіше підлягають забороні з декількох причин: по-перше, їхня діяльність пов'язана із використанням насильства; по-друге, у відповідних державах обговорення питання стосовно зміни територіальних кордонів знаходиться поза рамками предмету для політичних дебатів.

Яскравими прикладами, які потрапили під розгляд ЄСПЛ, були партії, які відстоювали та просуvalи права конкретної національної меншини і були заборонені [6, с. 65].

5. Партії, діяльність яких будується на релігійному фундаменталізмі

У показовому рішенні у справі *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey* ЄСПЛ виклав позицію стосовно несумісності такої політичної мети, як використання шаріату в якості моделі політичного устрою.

Адже, шаріат несумісний з концептуальними принципами демократії, адже не відводить місця для таких важливих принципів, як плюралізму у політичній сфері та безперервний розвиток суспільних свобод [6, с. 66].

6. Партії, які підконтрольні іноземній державі або інфільтровані іноземними агентами

Питання впливу іноземної держави на політичні партії завжди знаходилася у полі уваги Венеціанської комісії, у першу чергу, в контексті фінансування політичних партій іноземною державою чи організацією. Венеціанська комісія, категорично заявила, що «пожертви від іноземних держав чи підприємств мають бути заборонені» [6, с. 68].

Не дивлячись на значну увагу до іноземного фінансування політичних партій, в документах, в т. ч. і Венеціанської комісії, практично відсутнє виділення в окрему категорію справ, пов'язаних із заборною партій, підконтрольної іноземній державі. В першу чергу, це пов'язано з надзвичайною рідкістю таких справ. Але такі приклади в історії існують.

Перший приклад ґрунтується на досвіді Чехословаччини напередодні Другої світової війни. З 1933 року в Чехословацькій Республіці почала діяти «Sudentendeutsche Heimatfront», судетсько-німецька партія, яка пропагувала ідею інтеграції німецькомовної частини Чехословаччини до складу Німеччини. Хоча в 1933 році уряд Чехословацької Республіки все ж таки заборонив діяльність декількох партій-попередників «Sudentendeutsche Heimatfront» під назвою «German National Socialist Workers' Party» і «German National Party».

Другим прикладом, була діяльність ліво- та ультраправих партій у Фінляндії. Але уряд Фінляндії вжив низку заходів з метою придушення прокомуністичних організацій, в т.ч. ініціював низку процесів проти членів Комуністичної партії за зраду чи підривну діяльність, які стали причиною ув'язнення останніх. Також, уряд Фінляндії протидіяв ультраправому руху «Larua», який виступив загрозою для держави за наслідками з мілітаризації Німеччини [6, с. 69].

На жаль, Україна теж увійшла у цей список країн. Адже наразі актуальним є питання заборони всіх проросійських та антиукраїнських партій. Необхідність такої заборони випливає із загальних принципів

міжнародного права, зокрема суверенної рівності держав та невтручання у внутрішні справи. У цьому аспекті слід згадати, що у період Радянського Союзу ні одна із союзних комуністичних партій, приміром, Компартія України, не була незалежною, а підпорядковувалася Комуністичній партії Радянського Союзу. Вони не мали права відстоювати свою політичну програму та досягати політичних цілей в інтересах своєї союзної республіки.

7. Партії з фіктивними цілями

Яскравим прикладом такої партії була громадянська партія («Christian Democratic Party»), яка базувалася тільки в Дубліні і не була *«справжньою партією, утвореною для участі у виборах»*. Тож їй було відмовлено у реєстрації на виборах [6, с. 71].

Треба сказати, що заборона партії судовим рішенням – це короткотерміновий спосіб у кризовій ситуації протидіяти загрозі з метою реалізації демократичних процедур. Законодавча та виконавча влада має важливе значення для підтримки демократії у довготерміновій перспективі. Проте рішення ухвалюють представники судової влади. Теорія сталої демократії покликана не тільки пояснити, чому законно застосовувати заходи але партії, але також повинно бути зрозуміло, коли це законно. Розроблення даного питання створює деяку напругу, бо державне втручання повинно реалізовуватись якомога пізніше, проте не із запізненням. За європейськими стандартами, заборона необхідна тільки тоді, коли вже має місце дійсна можливість знищити демократію. Зазвичай, мова може вестися про заборону невеликих партій, які не користуються потужною соціальною підтримкою, а тому складно усвідомити вчасно, що партія реально складає загрозу для демократичних прав і свобод громадян. Потужні антидемократичні партії легше розпізнати як небезпечні, проте велика соціальна підтримка робить їх заборону набагато складнішою через порушення політичних прав частини населення. Це і є парадокс сталої демократії, бо інструменти її захисту суперечать самому існуванню демократії [31, с. 21].

Люди в демократичному суспільстві володіють значно активнішим характером стосовно захисту своїх прав, бо кожен не хоче залежати від інтересів іншої соціальної верстви. Демократичні правила гри повинні бути узаконені. Проте демократія може бути найліпшою формою політичного режиму тільки тоді, коли додержано окремі умови (приміром , відсутні військові дії). За відсутності таких умов, відхилення від демократичних процедур може вважатися законним у ситуаціях, якщо можливим залишається відродження та розвиток демократичних процедур. Головний аргумент пов'язаний із тим, що демократія як форма державного устрою узаконена, бо вона функціонує ліпше за інші в різних суспільних сферах. І хоча вона не ліпша чи гірша з погляду економічного зростання, ніж це може проходити в авторитарних країнах, проте громадяни демократичної країни користуються більшим захистом від економічних криз.

Якщо дотримуватися тієї точки зору, що легітимність демократії впливає з її спроможності досягати конкретних аспектів, до яких слід прагнути, не обов'язково потрапляти в такий парадокс, якщо можна обмежити те, що політично представлене. І тільки якщо інструментальна цінність демократії визначається її необмеженим характером, стала демократія з такою основою бореться з проблемою легітимності.

Відповідно до не інструментальних положень демократії, її легітимність визначається відповідними ефектами, а від справедливості внутрішніх демократичних процедур. Загальновідомо, що люди, які організують власне суспільне життя відповідно з демократичними процедурами носять високий рівень свободи та рівності. Такі ідеї необхідні з метою структурування демократичних процедур [31, с. 22].

Загалом, демократизація охоплює різні сфери суспільного і державного життя, пов'язана з перетворенням суспільства як в цілому, так і його окремих складових. Основними напрямками демократизації суспільства є:

– дедалі ширша участь громадян в управлінні справами суспільства і держави шляхом створення умов для прояву ініціативи окремих осіб,

представницьких органів влади, громадських організацій, трудових колективів, розвитку самоврядування суспільства;

- постійне зміцнення законності і правопорядку, правової основи державного і суспільного життя;

- розширення гласності;

- регулярний врахування громадської думки при обговоренні та вирішенні державних і громадських справ [20, с. 134].

Під час того, як нові демократичні суспільства намагаються здійснити політичну, економічну і соціальну трансформацію своїх країн, розширити права і свободи своїх громадян, стає очевидним, що успіх цих починань в майбутньому залежить від того, наскільки швидко і глибоко принципи і інститути демократії укореняться в серцях і умах громадян. Ідеали свободи, які підняли народи на боротьбу проти гноблення, зможуть вкоренитися у суспільстві, тільки якщо люди дізнаються і оцінять сенс демократії, тільки якщо вони зрозуміють, що значить жити у демократизованому суспільстві і які необхідні зміни в інститутах та поведінці громадян, щоб таке суспільство змогло існувати і забезпечити своє процвітання. Тільки якщо кожне покоління зрозуміє цінність і сенс демократії, у цій формі правління будуть забезпечені успіх і стабільність.

1.2. Стандарти і практики заборони політичних партій і об'єднань громадян

Далі торкнемося питання про міжнародно-правове регулювання партійної заборони. З-поміж документів перш за все виступають основні договори, створені в рамках ООН та Ради Європи. Так, міжнародна система прав людини після Другої світової війни була певною мірою створена на базі Загальної декларації прав людини (ухвалена 10 грудня 1948 р.), де

вказується, що права і свободи людей можуть обмежуватися тільки задля блага інших та з метою задоволення законних моральних вимог, забезпечення громадського порядку в демократичному суспільстві. Декларація ратифікована Україною 17 липня 1997 року [19].

Зокрема, ст. 30 Загальної декларації прав людини включає тезу про те, що ніщо у вказаній Декларації не може бути роз'яснено як надання будь-якій країні, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або здійснювати дії, направлені на ліквідацію прав і свобод, зазначених у вказаній Декларації [19].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права був ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році. Наразі він ратифікований у 173 державах. Стосовно питання сталої демократії в Пакті, то стаття 14 (право на справедливий судовий розгляд) передбачає, що суд повинен бути відкритим для всіх, якщо тільки не йде мова про «інтереси моралі, захист громадського порядку чи національної безпеки». Стаття 21 (право на мирні збори) закріплює, що обмеження вказаного права можливі тільки в тому випадку, якщо вони дозволені законом. Підставами можуть виступати інтереси національної безпеки, захист громадського порядку, моральності чи захист прав та свобод інших осіб. Стаття 22 (свобода асоціацій і профспілок) створює обмеження на свободу асоціацій на тих же умовах, що і стаття 21. А от стаття 25 (право голосувати та бути обраним) зазначає, що кожен громадянин володіє правом та можливістю без необґрунтованих обмежень «голосувати і бути обраним на виборах, які забезпечують свободу волевиявлення виборців» [34].

Народом надано право на самовизначення, яке охоплює всі процеси, пов'язані із реалізацією законодавчої, виконавчої та судової влади. Свобода вираження поглядів і думок, створення асоціацій має вагоме значення. Повинні також бути додержані всі умови для того, аби кожен мав можливість скористатись власним правом голосу, демонструвати різні політичні погляди, бути обраним до виборних органів влади. Багатопартійні вибори не

розглядається у якості обов'язку держави згідно Пакту. Проте не можливо не усвідомлювати, що власне багатопартійність є важливим кроком чи безпосередньою умовою матеріального тлумачення концепції демократії [31, с. 24].

Статті 14, 21 та 22 Пакту допускають можливість обмеження прав в умовах, якщо вони слугують цілям, які є потрібними для демократичного суспільства. До того ж, такі обмеження забезпечують досягнення таких цілей більше, ніж власне право на мирні збори. У ст. 19 Пакту (свобода демонстрації поглядів) також мова йде про обмеження, потрібні для: поваги прав і репутації інших осіб; для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, життя, здоров'я чи моральності суспільства. Це значить, що обмеження не мають застосовуватись проти політичної опозиції; пропагує тільки демократичну зміну влади, конституції, політичної системи чи прагнення до самовираження. Такі обмеження права на свободу поглядів потрібні в сучасному демократичному суспільстві [34].

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН у 1965 році, ратифікована 182 державами. Стаття 4 (b) цієї конвенції зобов'язує її учасників заборонити організацію, яка закликає до расової дискримінації і виправдовує її. Участь у цих заходах має визнаватися злочином, за який законом повинно бути призначене покарання. Може скластися враження, що відповідно до цього положення всі расистські політичні партії у державах-учасницях конвенції мають бути заборонені. Проте вимога цієї статті пом'якшується в першому абзаці, де стверджується, що зобов'язання відповідають принципам Загальної декларації прав людини. А враховуючи те, що Загальна декларація захищає свободу асоціацій та свободу вираження думок і поглядів, то такі норми міжнародного права мають вигляд незбалансованих [33].

Але, вищевказані універсальні міжнародні договори про права людини створювалися ще у часи холодної війни. Внаслідок існуючих ідеологічних суперечностей демократичні концепції та процедури в контексті

міжнародного права практично не розвивались. Сьогодні світові центри протистояння дуже змінилися, геополітичні події чинять вплив на розвиток демократії у світі та власне у міжнародному праві. Саме через це в договорах ООН, безперечно, є місце для заходів, які захищають обмеження на асоціації для захисту демократичних процесів. Але в той же час, ще рано стверджувати, що в міжнародному праві дійшли консенсусу щодо заборони антидемократичних партій щоб захистити демократію [31, с. 23].

В процесі тлумачення конкретних положень договорів ООН, правові експерти часто посилаються на прецедентне право, створене Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ). Вагому роль у цьому процесі також відіграють Європейська комісія з прав людини (ЄКПЛ) та Венеціанська комісія.

Європейське законодавство з прав людини презентоване, в першу чергу, Європейською конвенцією про права і основні свободи людини. Це міжнародний договір, який було створено в Раді Європи у 1953 році. Конвенція призначена для захисту прав, закріплених у Загальній декларації прав людини. Політична направленість – недопущення ймовірних майбутніх комуністичних революцій в Європі та запобігання створенню фашистських партій. Сьогодні країни-члени конвенції не мають розглядати права людини як лише свою внутрішню справу. Був утворений ЄСПЛ, який повинен був виступати в якості незалежного арбітра з порушень прав людини. Обидва органи мали своєчасно повідомляти про загрозу демократії в конкретній європейській державі. Але, сьогодні зрозуміло, що тандем ЄКПЛ та ЄСПЛ більше неефективний. Однією з причин цього є підвищене навантаження на ЄСПЛ, де навіть коли мова йде про серйозні порушення прав людини на розгляд такої справи потрібно до 5 років. Другою причиною виступає те, що ЄСПЛ усе більше розвивався від механізму боротьби з тоталітаризмом до механізму, який в основному захищає людей від дій внутрішньої влади. Третя причина впливає із того факту, що суд не має повноважень порушувати справи власноруч, а фізичні особи, які до нього звертаються, не володіють достатніми можливостями для порушення справи щодо протидії

демократичним загрозам. Швидше за все, тільки незалежна оцінка різноманітних фактів та заходів може зрештою обумовити встановлення факту загрози демократії [31, с. 24].

Не дивлячись на такі недоліки, прецедентне право ЄСПЛ має важливе значення у правових системах держав-учасниць. ЄСПЛ створив правосуддя в аспекті старої демократії та багато іншого. Зокрема, мова ведеться про легітимність заборони партії. Суд міг ухвалювати рішення із вказаних питань, з-поміж іншого, коли члени забороненої партії звертались з оскарженням такої заборони (біля 20 справ).

Зокрема, практику ЄСПЛ з розгляду справ про заборону політичних партій слід класифікувати за наступними категоріями: по-перше, справи, які стосувались заборони політичних партій, які пропагували ідеї відокремлення чи надання автономії для окремих національних меншин (приміром, *United Communist Party of Turkey v. Turkey*, 1998); по-друге, справи, які стосувались заборони партій, діяльність яких ґрунтувалась на релігійному фундаменталізмі (приміром, *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*, 2003); по-третє, справи, які стосувались заборони політичних партій, які застосовували насильницькі методи або були афілійовані з терористичними організаціями (приміром, *Herri Batasuna v. Spain*, 2009); по-четверте, справи, які стосувались заборони політичних партій, діяльність яких пропагували тоталітарну ідеологію (приміром, *KPD v. Germany*, 1957). До окремої категорії включений ряд справ, які знаходилися на розгляді ЄСПЛ, пов'язаних із заборonoю чи припиненням діяльності політичних партій із процедурних причин (приміром, *Republican Party of Russia v. Russia*, 2011) [26, с. 126].

Так, під час розгляду цих справ застосовувались: ст. 11 (свобода асоціацій та зборів, рамки цієї свободи), ст. 17 (заборона зловживання правами) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції) та ст. 30 Загальної декларації прав людини. Остання запроваджена у якості засобу протидії тоталітарним рухам, які

покликані руйнувати демократію. Від того, яким чином стаття Європейської конвенції буде використана судом, залежить його рішення [31, с. 25].

Вперше, ЄКПЛ розглянула питання заборони партії у 1957 році. Мова йшла про Комуністичну партію Німеччини. Комісія ст. 17 Європейської конвенції, де вказувалося, що ніхто не може користуватися правами, які гарантовані Конвенцією, з метою скасування інших прав. Комісія не вважала за потрібне розглядати справу відносно порушення ст. 9, 10 та 11 Конвенції та підтримала заборону партії з тих причин, що диктатура пролетаріату, яка сповідується комуністичною доктриною, є несумісною з Конвенцією, адже передбачає знищення більшості прав і свобод, нею гарантованих. Тож, проголошення диктатури несумісне з Європейською конвенцією, навіть тоді, коли використовуються конституційні методи.

Низка інших судових розглядів у вказаний період мав відношення до заборони турецьких партій комуністичного та соціалістичного векторів. Так у справі про заборону Об'єднаної комуністичної партії Туреччини (ОКПТ) Суд прийняв рішення, що політичні партії як представники різних політичних поглядів мають важливе значення у суспільстві, адже вони сприяють мирній, плюралістичній дискусії, яка і виступає передумовою демократії. Тільки переконливі докази та важливі причини здатні послужити для прийняття рішення обмеження свободи асоціацій, а державні органи володіють обмеженою свободою заборони партії. Загалом, Суд дійшов рішення, що заборона ОКПТ Конституційним судом вважається несумісною з Європейською конвенцією, бо в свою програму партія будувала на ключових демократичних принципах [31, с. 25].

З точки зору Суду, не було підстав для прийняття рішення про те, що політична програма партії могла приховувати її реальні прагнення та наміри на протипагу тим, які вона проголосила. В іншій турецькій справі про заборону партії ЄСПЛ наголосив, що закони шаріату несумісні з ключовими принципами ЄСПЛ. Він підтвердив заборону партії Конституційним судом.

У 2009 році ЄСПЛ підтримав рішення Верховного Суду Іспанії про заборону сепаратистських партій «Батасуна». Зокрема, Верховний Суд Іспанії дійшов висновку, що ці партії керувалися сепаратистськими стратегіями, які слугували тероризму, постійно закликаючи до збройної боротьби насильства у своїх внутрішніх документах та зовнішній діяльності. У вказаній справі було доведено, що заборона є обов'язковою мірою і втрати демократії у такому випадку будуть значно меншими [31, с. 26].

Важливо зауважити, що законодавство про політичні партії, як правило, передбачає санкції стосовно політичних партій і конкретні випадки, у яких вони можуть бути використані.

Венеціанська комісія консультує Раду Європи з конституційного права. В «Керівних принципах заборони та розпуску політичних партій», затверджених у 1999 р., Венеціанська комісія наголошує, що політичні партії мають велике значення для функціонування демократії. Заборона або примусовий розпуск політичної партії може мати місце тільки тоді, коли партія закликає до насильства або насильство застосовується у якості політичного інструменту, який спроможний зруйнувати демократичний конституційний порядок. Ця заборона може бути ухвалена тільки Конституційним судом або іншим органом судової влади.

Владний орган, який передає справу до суду, має спочатку перевірити, чи справді партія створює загрозу для демократичного політичного устрою або прав людей, і чи можна цього уникнути менш кардинальними заходами. В той же час, публікації Венеціанської комісії носять суто рекомендаційний характер [31, с. 26].

Важливими в даному аспекті є рекомендації Венеціанської комісії «Керівні принципи заборони і розпуску політичних партій». Провівши численні дослідження в 40 державах світу, Комісія прийшла до висновку, що в більшості країн застосовуються законодавчі норми, які дають змогу органам влади припиняти діяльність чи зовсім забороняти політичну партію. Тож, наголошуючи на важливому значенні політичних партій для розвитку

демократії стверджує, що право на вільне вираження політичних переконань і право на асоціацію є основоположними правами людини [48].

Отже, Венеціанська комісія надає рекомендації країнам, що належать до Ради Європи, дотримуватися ряду принципів:

1. Держави мають визнавати та гарантувати право громадян на об'єднання в політичні партії.

2. Всі обмеження вищевказаного права мають відповідати Європейській конвенції про права людини та іншим міжнародним договорам.

3. Заборона чи примусовий розпуск політичної партії можуть виправдовуватися у випадку, коли партія пропагує насильство чи повалення демократичного устрою, порушуючи тим самим права та свободи людей, надані Конституцією.

4. Політична партія не має нести відповідальності за особисту поведінку окремих її членів, якщо вона не була обумовлена стратегією партією в межах її політичної діяльності.

5. Враховуючи те, що заборона та примусовий розпуск політичних партій – це радикальний захід, держави мають використовувати його стримано і розважливо. Необхідно зважити, чи відповідає ця дія тому ступеню небезпеки для демократичного ладу, яку формує політична партія власною діяльністю.

6. Рішення про заборону чи примусовий розпуск політичної партії має ґрунтуватися на достатніх і належних доказах того, що політична партія використала чи планує використати неконституційні методи політичної боротьби.

7. Санкції проти партії мають ухвалюватися Конституційним судом чи іншим компетентним судовим органом під час прозорої і справедливої процедури [48].

Венеціанська комісія наголосила, що однією із основних рис європейської конституційної доктрини є те, що питання заборони політичних партій є суто справою судової влади. В цілому, питання заборони політичних

партій входить до повноважень органів конституційної юстиції (приміром, в Німеччині) – перша модель, або до відома судів загальної юрисдикції (в Україні) – друга модель. Третя модель визначає, що конституційні суди розглядають справи про заборону політичних партій в якості апеляційної інстанції (приміром, в Іспанії) [7, с. 128].

Вважаємо за необхідне проаналізувати межі розсуду держави стосовно обмеження ст. 11 ЄКПЛ.

Так, ЄСПЛ за допомогою тлумачення ст. 11 Конвенції у справах про заборону політичних партій склав свій вагомий доробок, який окреслює межі толерантності до позакомплексних та антидемократичних політичних партій. По-перше, в одній із перших справ, яка стосувалася розпуску політичної партії, ЄСПЛ межі розсуду держави внаслідок обмеження свободи об'єднань.

Встановлюючи, чи була необхідність у розумінні ст. 11 п. 2, країни-члени мають тільки обмежену межу розсуду в оцінці існування цієї необхідності. Одночасно має місце контроль з боку європейських органів, який включає як саме законодавство, так і рішення стосовно його використання, включаючи навіть ті, які виносилися незалежними судами [7, с. 128].

По-друге, ЄСПЛ використовує трискладовий тест, аби виявити, чи втручання:

- 1) передбачалося законом;
- 2) мало законну мету (іншими словами, запроваджено з метою захисту правомірного інтересу);
- 3) було потрібним у демократичному суспільстві.

Лише в одній справі, де досліджувалося питання заборони політичної партії, ЄСПЛ зафіксував порушення критерію законності. Врешті випадків основним предметом розгляду виступило встановлення того, чи було втручання в свободу об'єднань необхідним у демократичному суспільстві; визначення цього останнього в собі оцінку пропорційності та важливу суспільну потребу цього втручання. Разом з тим, ЄСПЛ окреслив умови,

додержання яких (відповідно до вимог Конвенції) створює захист політичним партіям.

Зокрема, такий «...захист надається політичним партіям за додержання двох умов: 1) засоби, якими користуються партії для зміни законодавства чи конституційного устрою, є законними і демократичними і 2) пропоновані зміни повинні узгоджуватися із основоположними демократичними принципами. Отже, політичні партії, очільники яких закликають до використання насильства чи вимагають таких змін, які в дійсності не сумісні з однією чи кількома засадами демократії або мають за мету ліквідувати демократію чи обмежити права інших, не мають права посилатися на ст. 11 Конвенції як інструменту захисту права на свободу об'єднання» [7, с. 128].

Таким чином, ЄСПЛ заклав дві вимоги до діяльності політичних партій: по-перше, діяльність та програма політичних партій повинні відповідати основним принципам демократії; по-друге, політичні партії не повинні використовувати насильство з метою досягнення своїх цілей.

Наступним значущим елементом в оцінці ЄСПЛ є встановлення того, коли втручання у свободу об'єднань буде правомірним. Аби надати відповідь на вказане питання, ЄСПЛ використовує власний тест «очевидної і неминучої загрози». Згідно практики ЄСПЛ країни-учасниці Конвенції мають позитивне зобов'язання захищати права та гарантії, закріплені Конвенцією. Для виконання вказаного зобов'язання встановлюється право країн-учасниць Конвенції на запобіжне втручання у випадку, коли діяльність партії посягають на демократичні принципи.

Натомість Венеціанська комісія окреслила вужчі підстави, в умовах яких втручання у свободу об'єднання розглядається як виправдане. З точки зору, Венеціанської комісії, лише загроза використання сили виступає єдиною підставою для заборони політичних партій. Одна тільки презумпція того, що партія пропагує цілі чи реалізує діяльність, яка не відповідає основоположним демократичним принципам, не вважається достатньою підставою для розпуску такої партії [7, с. 129].

ЄСПЛ в ході розгляду справ стосовно заборони політичних партій також проводить сукупну оцінку, яка передбачає встановлення того, чи мала місце об'єктивна соціальна потреба захисту демократичного суспільства та чи було втручання у свободу об'єднань пропорційним. Приміром, сукупна оцінка у справі *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey* полягала у з'ясуванні наступного:

- 1) чи існували належні докази ризику для демократії, чи підтвердили ці докази невідворотність значну вірогідність цієї загрози;
- 2) чи прийнятні виступи та дії очільників і членів партії з точки зору демократичних цінностей;
- 3) чи такі виступи та дії партії створюють цілісну картину побудови моделі суспільства, несумісної з концепцією демократичного суспільства.

ЄСПЛ наголошував, що заборона політичних партій вважається найрадикальнішим заходом серед інших, і не може розглядатися правомірною, приміром, коли підставою заборони є суто формальні чи процедурні підстави. Таким поглядом відповідає позиція Венеціанської комісії, яка наголошує, що заборона чи розпуск політичної партії у демократичному суспільстві є неординарним заходом. Якщо належні державні органи ухвалюють рішення звернутися до суду з позовом стосовно заборони політичної партії, вони мають володіти достатніми доказами існування дійсної загрози конституційному устрою чи основним правам і свободам громадян [7, с. 130].

Далі ознайомимося з практикою Африканського суду з прав людини і народів щодо заборони політичних партій.

Так, досвід розпуску політичних партій у країн-учасниць Африканської хартії з прав людини і народів не такий значний, як у європейських державах, але все ж присутній.

Так, найбільш серйозно питання заборони політичних партій постало в Єгипті, де з 2011 по 2015 рр. було заборонено дві політичні партії «National Democratic Party» (NDP) і «Freedom and Justice Party» (FJP). Також, в період

1994 та 2003 рр. в Руанді було заборонено 4 політичні партії («Mouvement Re'volutionnaire Nationale pour le Developpement», «the radical Hutu party Coalition pour la De'fense de la Re'publique», «Party for Democracy and Regeneration (PDR) 'Ubuyanja'» та «Mouvement De'mocratique Re'publicain» – франц.). Проте, тільки одна справа стосовно заборони політичної партії у державах-членах Хартії вирішувалася в Африканському суді з прав людини і народів [6, с. 120].

Справа 242/01 Interights, Institute for Human Rights and Development in Africa, and Association mauritanienne des droits de l'Homme / Mauritania (2004) стосувалася заборони мавританської політичної партії «UFD/EN – Union of Democratic Forces-New Era» (UFD/EN – надалі), яка була утворена в 1991 році. У 2000 році за указом прем'єр-міністра Ісламської Республіки Мавританія основна опозиційна партія в Мавританії підлягала заборони. Підставою для заборони партії, називалася низка дій очільників вказаної партії, які шкодили позитивному іміджу та інтересам держави; розпалювали серед мавританців ворожнечу і насильство; створювали умови для підриву громадського порядку. Очільники цієї партії оскаржили рішення про розпуск, але Адміністративна палата Верховного суду не задовольнила позов представників партії. У свою чергу, Африканська комісія з прав людини і народів, наголосила на порушенні ст. 11 АХПЛН, при цьому констатувавши, що уряд детально окреслив правові підстави такого втручання:

1) діяльність всередині та ззовні держави мала на меті дискредитувати Мавританію;

2) UFD/EN виправдовувала насильство як інструмент з метою досягнення політичних цілей. Поряд з цим, АКПЛН закликала всі партії в Ісламській Республіці Мавританія вести свою діяльність у відповідності до вимог Конституції у напрямку відновлення плюралістичної і демократичної практики.

Серед інших висновків АКПЛН було висловлено думку, що право на свободу асоціації являється як індивідуальним, так і колективним правом. Це

право охоплює право вільно створювати та приєднуватися до асоціації, а відповідне втручання повинно відповідати нормам ст. 27 Хартії: захисту прав і свобод інших, колективної безпеки і моралі. У кількох випадках АКПЛН знайшла порушення ст. 10 Хартії, коли держави забороняли діяльність політичних партій. Не дивлячись на те, що держави керувалися захистом публічного порядку, така заборона була визнана надто жорсткою санкцією [6, с. 121].

Далі ознайомимося з практикою Міжамериканського суду з прав людини щодо свободи об'єднань (далі – МаСПЛ). Тож на основі одного прикладу, розглянемо, як МаСПЛ розглядає свободу об'єднань.

Справа *YATAMA v. Nicaragua* (2005) стосувалася заборони приймати участь публічній асоціації у виборах в Нікарагуа внаслідок прийняття закону, який допускав до виборчого процесу тільки політичні партії. У свою чергу, «YATAMA» виступала такою публічною асоціацією, яка вважалася представником корінних громад у Нікарагуа. У 2000 році Вища виборча комісія усунула «YATAMA» з виборчого процесу, адже остання не отримала статусу партії. Це рішення спричинило серйозні наслідки, зокрема те, що більшість представників корінних громад не взяла участь у виборах.

Оцінивши ситуацію, МаСПЛ встановив порушення ст. 23 і 24 Американської конвенції з прав людини (АКПЛ). У іншій справі *Castañeda Gutman v. México* предмет оскарження пов'язувався із правомірністю обов'язкового висунення кандидатів на виборах лише через політичні партії. Врешті, МаСПЛ не виявив порушення АКПЛ у закріпленні вказаного регулювання. Тож, як МаСПЛ так і АКПЛ демонструють автентичний підхід до тлумачення свободи об'єднань [6, с. 122-123].

Тож, підбиваючи підсумки, слід зауважити, що від особливостей конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій основною мірою залежить конфігурація партійної системи. Саме за допомогою нормативно-правових обмежень кожна багатопартійна система

може бути штучно перетворена в однопартійну, чи навпаки, надто м'які вимоги здатні підштовхнути партійну систему до значної атомізації.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що до основних передумов заборони, політичних партій, які розповсюджені у країнах-членах Ради Європи, належать: 1) партії, діяльність яких базується на тоталітарній ідеології; 2) партії, діяльність яких тісно пов'язана з терористичними угрупованнями чи екстремістськими рухами; 3) ультраправі партії; 4) партії, діяльність яких посягає на конституційний устрій, територіальну цілісність та суверенітет держави; 5) партії, діяльність яких ґрунтується на релігійному фундаменталізмі; 6) партії, які підконтрольні зарубіжній державі; 7) партії з фіктивними цілями.

З'ясовано, що в концепції «войовничої демократії» акцентується увага на трьох елементах: ціннісній орієнтації, превентивному захисту демократії і готовності до захисту.

За цією концепцією зміст демократії полягає саме в її спроможності до саморегулювання та в тому, що вона не може зникнути навіть в умовах, коли більшість громадян прийме рішення змінити політичний режим мирними, законними методами (наприклад, шляхом референдуму).

Україна також рухається у напрямку концепції «войовничої демократії», адже на конституційному рівні (ст. 37 Основного Закону України) заборонено створення і діяльність політичних партій і об'єднань громадян, програмні цілі або дії яких направлені на знищення незалежності України, повалення конституційного устрою насильницьким шляхом, зазіхання на суверенітет і порушення територіальної цілісності держави, підриг її національної безпеки, незаконне захоплення влади, пропаганду насильства, збройної агресії на розпалювання міжнаціональної, расової, міжконфесійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини.

Підсумовуючи все вищевказане, ми можемо стверджувати, що вирішальне значення для реалізації концепції «войовничої демократії» матиме остаточна заборона діяльності всіх антиукраїнських та антидемократичних партій, які діяли до сьогодні на території України.

2. Встановлено, що на рівні ООН, та Ради Європи відсутній чіткий закон, який би зобов'язав заборонити партію, діяльність якої несе загрозу для демократії. У створеному прецедентному праві ЄСПЛ зазначив умови, за яких можлива заборона партії. Не дивлячись на рекомендації Венеціанської комісії, ЄСПЛ не розцінює використання або заклики до насильства зі сторони партійних лідерів важливою умовою заборони партії. Якщо ж буде встановлено, що антидемократична партія створює дійсну загрозу для демократії, заборону партії буде підтримано і виправдано.

Зазначимо, що сліпе копіювання західних стандартів не завжди дає ефективний результат, оскільки успішність демократизаційних процесів і, відповідно, впровадження нових демократичних інститутів навряд чи можуть бути ефективними без врахування специфіки культурно-історичних традицій конкретної спільноти. Проблеми введення нових демократичних інститутів та ефективності їх функціонування стосуються не лише влади, але й громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 2. ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ЗНАЧУЩОСТІ ВОЙОВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Формування української моделі заборони політичних партій і об'єднань громадян

Україна, порівняно з іншими європейськими країнами, є молодою державою, адже лише в 1991 році одержала незалежність. І не дивлячись на те, що наша держава відсвяткувала вже 30-річчя незалежності, процес розбудови демократичної держави є і дотепер актуальним.

Фундаментом для цього виступає вміння впроваджувати та захищати свої права у суспільстві. Власне для захисту своїх прав, свідомі та суспільно активні громадяни організовують політичні партії чи стають їх членами. Конституція України гарантує таке право. Адже демократія не спроможна ефективно функціонувати без політичних партій [54].

Перш за все, ознайомимося з історією формування конституційного статусу політичних партій в Україні

Так, у 1973 році Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Стаття 22 цього важливого міжнародного документу закріплювала «право кожної людини на свободу громадських об'єднань» а ст. 25 встановлювала право і можливість кожного громадянина приймати участь у державних справах; б) віддавати свій голосі бути обраним на демократичних виборах [34]. Але забезпечення свободи волевиявлення та гарантування права на свободу громадських об'єднань суперечило дискримінаційним нормам як Конституції

УСРР від 1937 року, так і Конституції Української РСР від 20 квітня 1978 року.

Тож, у жовтні 1990 році Парламент УРСР внаслідок ухвалення Декларації про державний суверенітет України» прийняв рішення внести зміни до Основного Закону Української РСР, де вперше визначив конституційний статус політичних партій.

Примітно, що такі зміни встановили, по-перше, що заборона політичних партій не належить до питань конституційного регулювання; по-друге, що діяльність партій може обмежуватись (зокрема у позасудовому порядку) з підстав, закріплених у Конституції, приміром, для захисту прав та свобод громадян [6, с. 149].

Упродовж 1990-1992 рр. порядок реєстрації громадських об'єднань, зокрема політичних партій, визначався постановами Президії Верховної Ради УРСР. Важливо згадати, що у жовтні 1990 року був прийнятий закон СРСР № 1708-1 від 09.10.1990 «Про громадські об'єднання», яким закріплювався порядок формування та ліквідації політичних партій. Після прийняття вищевказаних змін до Основного Закону від 24 жовтня 1990 року цілі та принципи закону СРСР № 1708-1 припинили відповідати приписам Основного Закону УРСР. Отже, дія закону СРСР № 1708-1 не розповсюджувалися на територію Радянської України.

До прийняття у червні 1992 року Закону України «Про об'єднання громадян» в нашій державі не було офіційно врегульовано питання формування, діяльності та припинення діяльності політичних партій. Цей Закон запровадив низку новел у вітчизняне законодавство, в т. ч. порядок діяльності та підстави розпуску політичних партій. По-перше, контролюючими функціями з додержання законодавства політичними партіями наділялася як прокуратура, так і Міністерство юстиції України. По-друге, діяльність політичних партій могла тимчасово заборонятися згідно з судовим рішенням, у випадку допущення протиправних дій, за які партія підлягала примусовому розпуску за рішенням суду. По-третє, підставами для

розпуску партії виступило застосування насильницьких дій з метою повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності держави; підрив національної безпеки держави; пропаганда війни, насильства; розпалювання ворожнечі; формування незаконних воєнізованих угруповань; обмеження конституційних прав людини [6, с. 151].

По-четверте, закон уповноважив розгляд справ про примусовий розпуск політичних партій саме Конституційний Суд України. Тож, з 1992 року до ухвалення нової редакції Конституції у 1996 році в нашій державі розгляд справ стосовно заборони політичних партій входив до повноважень конституційної юстиції. Правове регулювання діяльності громадських об'єднань та політичних партій, підстав для їх розпуску увійшло в дію тільки з 1992 року, зокрема з прийняттям Закону України «Про об'єднання громадян». У період з внесення змін до Основного Закону у жовтні 1990 року і до прийняття закону «Про об'єднання громадян» у 1992 році регулювання функціонування політичних партій і підстави їх заборони встановлювались суто приписами Основного Закону та постановами Президії ВРУ [6, с. 152].

У 1996 році ВРУ ухвалила нову редакцію Конституції України [26].

Оновлене конституційне регулювання діяльності політичних партій передбачало наступне: по-перше, встановлювався судовий порядок заборони політичних партій; по-друге, діяльність політичних партій відтоді підлягала забороні лише з підстав, закріплених Конституцією.

Закон України «Про об'єднання громадян» від 1992 року залишався чинним після прийняття Конституції у 1996 році. Проте частина норм цього закону, зокрема які стосуються порядку розпуску політичних партій, припинила відповідати конституційним нормам. Фактично впродовж 1996-2001 рр. в Україні було відсутнє законодавче регулювання питання заборони політичних партій.

Значущим етапом формування і розвитку конституціоналізації політичних партій в Україні виступила ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 році. Ця Конвенція виступила

частиною законодавства нашої держави, а практика ЄСПЛ стала джерелом права.

Тож, в умовах відсутності розвиненого вітчизняного законодавчого регулювання саме практика ЄСПЛ, норми Конвенції, конституційні приписи і окремі вимоги закону «Про об'єднання громадян» від 1992 року, стали правовою основою для регулювання діяльності політичних партій протягом 1996-2001 рр. [6, с. 154].

У 2001 році був прийнятий спеціальний закон «Про політичні партії в Україні». Ключовим завданням цього Закону було врегулювати значну частину публічно-правових відносин, які визначали особливості функціонування політичних партій. Прийняття закону продовжувалося більше 4 років, і два рази на проект закону «Про політичні партії в Україні» було накладено вето Президента. Новий закон закріпив перелік конституційних підстав для заборони політичних партій, встановлених ст. 37 Основного Закону, у нормі ст. 5 «Обмеження стосовно утворення і діяльності політичних партій» [43].

Тож, в Україні ст. 36 Основного Закону наголошує, що громадяни України наділені правом на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою реалізації і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, соціально-економічних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, визначених законом з метою забезпечення національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення чи захисту прав і свобод інших людей. Усі об'єднання громадян є рівними перед законом [26].

Водночас, ст. 37 Конституції України закріплює підстави для судової заборони функціонування політичних партій в Україні: організація і діяльність політичних партій та об'єднань, програмні завдання або дії яких направлені на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного устрою насильницьким шляхом, знищення суверенітету і порушення територіальної цілісності країни, підрив її національної безпеки, незаконне

захоплення політичної влади, пропагування війни, жорстокості, на розпалювання міжнаціональної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, життя і здоров'я населення, забороняються. У свою чергу заборона діяльності громадських об'єднань виконується тільки в судовому порядку [26].

Політичні партії в Україні допомагають формуванню і представленню політичної волі громадян, приймають участь у виборах. Членами політичних партій можуть стати тільки громадяни України. основи створення і діяльності політичних партій, обмеження стосовно членства закріплюються тільки Конституцією і законами України.

Враховуючи ці конституційні приписи, перелік обмежень свободи громадських об'єднань є значно ширшим і невизначеним за низкою підстав. Тоді як, заборона політичної партії проводиться з вичерпного переліку підстав, визначених ст. 37 Конституції. Отже, заборона політичної партії згідно Конституції вважається винятковим заходом, використання якого як мінімум потребуватиме існування хоча б однієї з підстав, закріплених ст. 37 Конституції [26]. Разом із тим, конституційні стандарти відповідають тим стандартами, які визначаються Конвенцією, у частині того, що розпуск партії, її заборона, можуть застосовуватись лише у найсерйозніших випадках.

Законом «Про політичні партії в Україні» закріплено перелік заходів, які можуть застосовуватися до політичних партій, зокрема: попередження, заборона, зупинення чи припинення державного фінансування [43]. Венеціанська комісія, досліджуючи закон «Про політичні партії в Україні», наголосила на проблемі відсутності критеріїв для встановлення того, коли та які саме санкції повинні бути застосовані (попередження чи заборона партії).

Значущою новелою Закону вважається спроба врегулювання процесу і механізму ліквідації політичної партії у випадку її заборони.

Закон «Про політичні партії в Україні» є діючим станом на початок 2022 року. Закон «Про об'єднання громадян» від 1992 року продовжував

деякою мірою регулювати діяльність політичних партій до прийняття цілком нової редакції закону «Про громадські об'єднання» у 2012 році.

Останні зміни, які внесли значні доповнення до регулювання діяльності політичних партій, були покладені в основу закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» у 2015 році [44].

Деякі зміни щодо заборони пропагування тоталітарних режимів були запроваджені і в закон «Про політичні партії в Україні» [43].

Більшість європейських конституцій мають у своєму змісті заборону партій, які вдаються до дій, пов'язаних з розпалюванням ворожнечі ненависті численними, масовими мітингами та демонстраціями і застосуванням своїх символів. Містять також покарання для керівників крайніх політичних партій, заборона їх фінансування, відмову в державній реєстрації тощо. Звичайно ж, вагоме значення має той факт, яким чином організована процедура заборони партії, бо в окремих випадках залишається можливість створити партію з іншою назвою проте з подібною програмою та цілями [31, с. 17].

Зарубіжні експерти наголошують на конкуренції між різними політичними силами, що вважається однією із найважливіших демократичних ознак разом зі свободою вираження поглядів, ідеєю неупередженої опозиції та можливістю мирного переходу влади. Проте демократія має захищатись і в цьому закладається її головний парадокс. Справді, демократія повинна поважати і ставити свої власні цінності вище антидемократичних, а отже, не допустити їх заміни на антидемократичні.

Європейська точка зору на демократію пов'язана з тим, що комуністична ідеологія дуже близька до фашистської і також може відвойовувати власні позиції у демократії кризові періоди. Існує думка, що в кризові часи законність «йде у відпустку», внаслідок чого не зрозуміли, коли саме демократія має серйозно захищатись. Справедливим вважається також

вислів, що однакова (моральна) відстань, яку стала демократія займає від усіх політичних крайнощів – одна з її ключових ознак. Стала демократія захищає суспільство від фашистських, нацистських комуністичних, терористичних, сепаратистських фундаменталістських партій [31, с. 19].

Поведінка деяких осіб, які намагаються знищити демократію шляхом використання насильницького державного перевороту, в Україні підпадає під кримінальне правопорушення (ст. 109, 110, 110² КК). Разом з тим, оскільки політичні партії в Україні є юридичними особами і до них можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, закріплені Розділом XIV¹ КК України, зокрема: штраф, конфіскація майна та ліквідація. Це може бути застосоване у випадку скоєння уповноваженою особою партії від імені партії та в її інтересах кримінальних правопорушень, закріплених, приміром, статтями 109 та 110 КК України (ст. 96⁹ КК) [27].

В Україні у період з 2014 по 2019 рр. діяльність чотирьох політичних партій потрапила під заборону. До 2014 року вітчизняна правова система володіла досвідом розпуску політичних партій тільки з процедурних причин. Починаючи з 2014 року, в нашій державі пройшла низка адміністративних судових процесів, щодо заборони проросійських партій, керівники та члени яких допомагали анексії АРК Крим. А з 2015 року адміністративні суди винесли рішення припинити діяльність партій, які сповідували комуністичну ідеологію або користувалися комуністичною символікою, порушуючи у вказаний спосіб Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [10]. Вказаний антикомуністичний закон від 16.07.2019 року був визнаний конституційним.

Не дивлячись на свою основоположну роль в українській демократичній системі, політичні партії не володіють достатнім чином закріпленим конституційним статусом. Закону про парламентську опозицію так і не було ухвалено в Україні. Світовий досвід заборони партій безпосередньо пов'язаний з концепцією сталої демократії, проте в Україні

судами практично ігнорується вищерозглянута концепція та фактично не використовується практика ЄСПЛ у цих питаннях. В той же час, світова експертна думка пропонує також інші рішення, які є менш суворими в аспекті захисту політичних прав і свобод громадян. Це, наприклад: припинення державного фінансування, заборона приймати участь у наступних виборах, притягнення до кримінальної відповідальності представників партії тощо [31, с. 26].

Погляди суду та правове тлумачення рішень у цих справах показала відсутність змістовного використання практики ЄСПЛ. Окружний адміністративний суд міста Києва (надалі – ОАСМК), який розглядав більшість справ про заборону та припинення діяльності політичних партій: не вивчив аналогічну практику ЄСПЛ; не застосував трискладовий тест, в т. ч. не встановив, чи необхідним було втручання у свободу об'єднань у демократичному суспільстві; не проаналізував те, як схожа категорія справ вирішувалась в інших державах і чи були згодом ці дії оскаржені до ЄСПЛ. Посилання на керівні принципи Венеціанської комісії Окружним адміністративним судом міста Києва носили чисто формальний характер. Разом з тим, у ряді випадків стандарти ЄСПЛ та рекомендації Венеціанської комісії охоплюють різні критерії та диференційовані масштаби меж толерантності до антидемократичних партій. Насамкінець слід згадати, що керівні принципи Венеціанської комісії стосовно заборони і розпуску політичних партій та схожих заходів були створені та затверджені у 1999 році. З того моменту практика ЄСПЛ збагатилась дослідженням нових справ та утвердженням додаткових правових стандартів [7, с. 125].

Діяльність політичних партій врегульовується Конституцією України [26], законом «Про політичні партії в Україні» [43], законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [44] та рядом інших нормативно-правових документів.

Підстави заборони політичних партій закріплюються Конституцією України, наступним чином: створення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких направлені на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного устрою насильницькими методами посягання на суверенітет і порушення територіальної цілісності держави, підрив її національної безпеки, незаконне захоплення влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжнаціональної, расової, міжконфесійної ворожнечі, недодержання прав і свобод людини, забороняються. Політичним партіям та громадським організаціям заборонено володіти воєнізованими формуваннями [26].

Загалом, Основний Закон України охоплює близько 11 окремих підстав для заборони політичних партій. По-перше, перелік таких підстав є остаточним. По-друге, Конституція не вимагає обов'язковості доведення таких злочинів у контексті кримінального законодавства, як, приміром, це вимагається в окремих державах англосаксонської системи права. По-третє, правове тлумачення протиправної діяльності партій повинно розглядатися, перш за все, саме із врахуванням конституційної практики. З іншої сторони, Конституція визначає додатково таке, що громадяни України отримують право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою реалізації і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, соціально-економічних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, закріплених законом в інтересах національної безпеки держави та захисту прав і свобод інших людей.

Вказаним положенням передбачається, що діяльність партій (громадських об'єднань), може обмежуватися у випадках, визначених законом в інтересах, приміром, національної безпеки [26].

Головним профільним законодавчим документом, який регулює більшість аспектів діяльності політичних партій, в т. ч. порядок їх заборони, є закон «Про політичні партії в Україні», прийнятий у 2001 році. Цей закон закріплює, що діяльність партії припиняється у таких випадках:

- 1) саморозпуск і реорганізація партії;
- 2) анулювання свідоцтва партії;
- 3) заборона політичної партії. Додатковою підставою для заборони, яка не встановлена Конституцією, є відповідальність партії за «пропаганду комуністичного та/чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки [43].

Україна виступає стороною як Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція – далі), яка була ратифікована у 1997 році, так й інших важливих міжнародних договорів з прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює наступне: «Суди використовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Важливо згадати, що для України застосовуються норми «м'якого права», які кодифіковані у рекомендаціях і керівних принципах Венеціанської комісії та ОБСЄ або в резолюціях Ради Європи. Власне норми Конвенції та практика ЄСПЛ закладають стандарти стосовно свободи об'єднань і вимагають додержання критеріїв в ході процесу заборони політичних партій. Протягом своєї історії ЄСПЛ (в т. ч. Європейська комісія з прав людини) розглянув більше 20 справ, які стосувалися примусового розпуску політичних партій у країнах-учасницях Конвенції [7, с. 126].

В Україні питання судового розгляду справ про заборону політичних партій проходило декілька етапів: 1) у період з 1992 по 1996 роки справи стосовно заборони політичних партій вирішувалися Конституційним Судом України; 2) з 1996 року (з прийняттям нової редакції Конституції) до 2005 року (до прийняття Кодексу адміністративного судочинства) справи, пов'язані із заборною політичних партій, вирішувалися Верховним Судом України; 3) з 2005 року і по наш час розгляд справ про заборону або припинення діяльності політичних партій входить лише до підсудності Окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого розповсюджується на місто Київ [7, с. 128].

Важливим аспектом виступає те, що у справах про заборону політичних партій «Руський блок» та «Руська єдність» суди практично не звертались до ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, суди обійшли увагою практику ЄСПЛ у наступних рішеннях про припинення діяльності Комуністичної партії робітників і селян та Комуністичної партії України (оновленої) [7, с. 128].

Українські суди в ході розгляду справ не використовували трискладовий тест. Деякі складові трискладового тесту розглядались, зазвичай, окремо та фрагментарно.

До того ж, суд цілковито ігнорує питання необхідності втручання у демократичному суспільстві – один із обов'язкових критеріїв, який називає ЄСПЛ, використовуючи трискладовий тест. Правомірність цього втручання у свободу об'єднань за допомогою припинення діяльності партії у вказаний справі вважається дуже контраверсійною [7, с. 129].

Таким чином, на офіційному рівні функціонування політичних партій загалом регулюється законом «Про політичні партії в Україні», а також низкою інших законодавчих документів, які регламентують питання фінансування, взяття участі у виборах, створення, ліквідації тощо. Конституційні приписи, визначені у ст. 36 і 37, діють з 1996 року без внесення змін.

2.2. Заборона політичних партій і об'єднань громадян в країнах-членах Європейського Союзу

Заборона політичних партій та об'єднань громадян не є розповсюдженою практикою у державах-членах Ради Європи. Впродовж 1945-2015 рр. примусовий розпуск політичних партій пройшов у 21 державі із 47 держав-членів Ради Європи. Функціонування однієї політичної сили

була заборонена в 11 європейських державах. У вказаний період 4 держави заборонили діяльність 2 політичних сил. Більше трьох політичних партій були заборонені у шести державах. Далі ознайомимося з особливостями заборони політичних партій на прикладі окремих держав [6, с. 127].

Німеччина

Практика заборони діяльності політичних партій у Німеччині потребує прискіпливої уваги серед інших. В першу чергу через те, що створена доктринальна позиція Федерального конституційного суду Німеччина була продемонстрована у практиці інших конституційних судів в процесі розгляду схожих справ та у практиці ЄСПЛ. Підстави для розпуску політичної партії визначені Конституцією ФРН. В цьому документі мова йде про те, що партії, які своїми цілями та діями прагнуть підірвати чи ліквідувати демократичний устрій чи загрожують існуванню Німеччини визнаються неконституційними [6, с. 128].

Саме ст. 21 Конституції ФРН вважається правовою базою концепції «войовничої демократії». Конституціоналізація концепції войовничої демократії трансформувала питання з того, чи має право держава боротися антидемократичними силами, на те, в якій формі вона це має робити. З моменту прийняття Конституції у 1949 році у Німеччині було заборонено дві партії.

У 1952 році Федеральний конституційний суд ФРН визнав діяльність та програмні цілі Соціалістичної партії Рейху – СПР неконституційними. Головними доказами, якими керувався суд, були такі:

1) Керівництво СПР належало до колишніх націонал-соціалістів. Сповідання націонал-соціалістичної ідеології була обов'язковим критерієм, для одержання керівної посади в партії.

2) Організаційна структура СПР була схожа до тієї, яку мала Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини – НСРПН (владна партія з 1933 по 1945 рр.).

3) У програмі СПР не вистачає положень стосовно поваги до демократичного устрою.

4) СПР демонструвала неповагу до діючого демократичного устрою, зокрема через героїзацію засуджених Нюрнберзьким трибуналом представників влади високопосадовців нацистського режиму, та користувалася терористичними методами стосовно своїх політичних опонентів і поширювала антисемітські заклики. У цій справі Федеральний конституційний суд Німеччини наголосив на важливості додержання внутрішньопартійної демократії в процесі прийняття рішень, в т. ч. й у ході прийняття рішення стосовно саморозпуску та реорганізації [6, с. 129].

У 1956 році Федеральний конституційний суд Німеччини заборонив Комуністичну партію Німеччини. Прийняття такого рішення проходило за дуже складних політичних обставин. Так, Східна Німеччина по факту була комуністичною державою, тож оголошення неконституційною Комуністичної партії на території ФРН, яка володіла 15 місцями у парламенті ФРН після виборів 1949 року, спричинило б велике ускладнення процесу реінтеграції. Суд пояснив неконституційність Комуністичної партії з таких поглядів:

1) Несумісність диктатури пролетаріату з вільним демократичним устроєм. Серед інших обставин, Суд наголосив на тому, що в умовах пролетаріату не буде ні багатопартійної системи і опозиції, ні ефективного розподілу влади – невід’ємних складових демократії.

2) Вчинки та поведінка членів Комуністичної партії яскраво свідчили про те, що партія має за мету, отримавши владу, встановити диктатуру пролетаріату.

3) Суд наголосив, що пропагування пролетаріату покликане зрештою скасувати діючий демократичний устрій.

4) Політичні виступи Комуністичної партії Німеччини ґрунтувалися на образливих промовах, недоведених обвинуваченнях, публічній неповазі до державних інституцій. Все це виступало доказом системного та

запланованого характеру дій Комуністичної партії Німеччини. Суд також наголосив на тому, що мінімальний стандарт, який має беззаперечно додержуватися кожною партією, зазначається у тому, щоб остання поважала верховенство конституційних цінностей [6, с. 129].

В обох судових рішеннях стосовно Соціалістичної партії Рейху (1952) та Комуністичної партії Німеччини (1956) Федеральний конституційний суд Німеччини ухвалив рішення про їх примусовий розпуск, конфіскацію майна на користь держави та припинення повноважень депутатів цієї партії.

У 2003 та 2017 рр. На розгляді у Федерального конституційного суду ФРН була справа стосовно антиконституційної діяльності Націонал-демократичної партії (НДП). У 2003 році Федеральний конституційний суд відхилив розгляд справи з процедурних підстав. У 2017 році суд визнав подання стосовно заборони НДП недостатньо доведений з погляду суду на те, що в партії були відсутні можливості для досягнення своїх антиконституційних цілей [6, с. 130].

Австрія

В Австрії із завершенням Другої світової війни, як і в ФРН, у 1945 році була заборонена Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини. Після ряду невдалих спроб державного перевороту у 1947 та 1950 рр., організованих Комуністичною партією Австрії (КРÖ), діяльність цієї політичної сили заборонена не була. У 1988 році Австрія заборонила діяльність *National Democratic Party*. Проте, незважаючи на заборону обох партій у 1945 і 1988 рр., концепція войовничої демократії не була продемонстрована у конституційній практиці Австрії [6, с. 130-131].

Латвія

Комуністична партія Латвії була заборонена у 1991 році тимчасовим Парламентом Латвії, який був обраний у 1990 році. Після проведення виборів у 1990 році Комуністична партія Латвії теж одержала місця в латвійському парламенті (27%). У січні 1991 року Комуністична партія Латвії здійснила спробу захоплення влади. Крім того, вона підтримала путч у Москві у

серпні 1991 року. Вказані обставини виступили підставами для заборони цієї партії у Латвії. Зокрема, Парламент Латвії спочатку 23 серпня 1991 року прийняв постанову «Про антиконституційний характер діяльності Комуністичної партії Латвії»; 24 серпня 1991 року було прийнято постанову «Про зупинення діяльності деяких громадських і громадсько-політичних організацій», зокрема Комуністичної партії Латвії, і вже 10 вересня 1991 року Парламент Латвії прийняв постанову «Про припинення діяльності деяких громадських і громадсько-політичних організацій», де повністю була заборонена діяльність Комуністичної партії Латвії [6, с. 131].

Іспанія

В першу чергу, зауважимо, що однією із характерних рис доручення Іспанії до демократичного режиму після смерті диктатора Франко у 1975 році було використання політичної моделі примирення. Це стало наслідком того, що в Іспанії не було застосовано політики люстрації, не було заборонено ні одної політичної ідеології. З іншої сторони, історія авторитарного режиму в Іспанії мала вагому відмінність від тієї системи, яка була створена нацистами у Німеччині. Основною відмінністю було те, що авторитарний режим Франко не домогся влади демократичним способом, шляхом виборів, як це мало місце в Нацистській партії у Німеччині. Тож, режим Франко фактично не мав ніякої демократичної легітимності. Після завершення режиму Франко у країні Басків, одному із регіонів Іспанії, і надалі функціонувала організація «Країна Басків і Свобода» (надалі – ЕТА), яка ставила за мету проголосити незалежність басків. Діяльність цієї політичної організації передбачала використання насильства, як засобу досягнення власних цілей. На політичній арені партія «Herri Batasuna», організована у 1978 році, підозрювалась у сприянні нею діяльності ЕТА. Прискіплива увага іспанського уряду на діяльність вказаних організацій передбачала кримінальне переслідуванні членів як партії, так і організації ЕТА. Після 1980 року Країна Басків отримала автономію та права місцевого самоврядування. Не дивлячись на це, ЕТА (і Herri Batasuna) не погодилися з ідеєю автономії і продовжили

наполюгати на здобутті незалежності. З 1968 року ЕТА скоїла більше 3000 терористичних актів та більше 800 вбивств [6, с. 132].

До 2002 року в Іспанії застосовувалося законодавство, відповідно до якого політична партія підлягала забороні, якщо її діяльність мала ознаки «кримінальної асоціації» згідно вимог Кримінального кодексу Іспанії. Але ні одного разу у вказаний період ця процедура використана не була. Іспанський досвід є показовим, адже вказує на те, що на той час у держави не було необхідних правових механізмів, аби реагувати на тодішню діяльність афілійованої з організацією ЕТА політичної партії *Herrri Batasuna*.

З прийняттям нового закону, який регламентував діяльність політичних партій, уряд Іспанії одержав можливість застосовувати процедуру заборони партії навіть без залучення кримінальної юстиції. Таким чином, Іспанія отримала можливість визнавати партію забороненою без необхідності доказування того, що вона є кримінальною організацією. Тому, вже у 2002 році Верховний суд Іспанії прийняв рішення заборонити *Herrri Batasuna* на основі порушення нового закону. У 2003 році Конституційний суд у повному складі підтвердив конституційність закону.

Справа стосовно розпуску *Herrri Batasuna / Batasuna* ґрунтувалася на звинуваченнях у її мовчазній підтримці терористичних актів ЕТА у серпні 2002 року. Суд з'ясував, що *Herrri Batasuna / Batasuna* мала дуже тісні зв'язки з ЕТА, сповідувала одну ідеологію і контролювалася терористичною організацією ЕТА. Під час вирішення справи як іспанський уряд, так і суди, відмежовувалися від тлумачення заборони *Herrri Batasuna / Batasuna* з точки зору концепції войовничої демократії. З погляду Конституційного суду, така концепція є несумісною з конституційним устроєм Іспанії [6, с. 133].

Чеська Республіка

У 2010 році суди Чеської Республіки прийняли рішення здійснити розпуск Партію трудящих. Це стало першим випадком заборони політичної партії у Чехії з ідеологічних поглядів після розпаду Радянського Союзу. Зауважимо, що Чеська Республіка після відновлення незалежності не

заборонила Комуністичну партію Чехословаччини, а дозволила їй перереєструватися та взяти участь у виборах. А вже пізніше, Чеська Республіка скористалася концепцією войовничої демократії з метою запровадження люстраційного законодавства.

У 2008 році чеський уряд прийняв рішення заборонити Партію трудящих, яка була створена у 2002 році. Це стало підтвердженням застосування урядом нової моделі відповідальності політичних партій, яка до цього часу передбачала обмеження реєстрації чи введення змін до статуту [6, с. 134].

Слід зауважити, що перше подання уряду у цій справі було відхилене за недостатністю доказів. У другому поданні уряд наголошував на тому, що Партія трудящих не дотримується вимог Конституції та законів, а її мета – ліквідація демократичного устрою держави. Уряд перелічив докази кримінальної діяльності членів партії, зосередив увагу на негативних результатах роботи афілійованих з партією парамілітарних підрозділів, що посилювали міжетнічну ворожнечу. Подання містило підтвержені належні докази зв'язків Партії трудящих з неонацистськими угрупованнями. У рішенні Суд прийняв до уваги всі докази уряду та ухвалив рішення заборонити Партію трудящих. Верховний адміністративний суд наголосив, що дійсна політична програма партії була направлена на розпалювання міжетнічної, між класової ворожнечі, тож діяльність партії передбачала обмеження основних права та свобод, окремих нацменшин, приміром, ромів чи євреїв. Суд підтвердив те, що Партія трудящих взаємодіяла з неонацистськими організаціями, а також схвалювала та підтримувала застосування насильства. З міркувань суду, вказана поведінка здатна загрожувати конституційним правам та свободам громадян. До того ж, Конституційний суд відхилив апеляцію Партії трудящих, наголосивши на необхідності поважати конституційні основи відкритої та мирної конкуренції між політичними партіями. Одним із характерних аспектів, на який слід обов'язково звернути увагу, було те, що певною частиною доказів послужили

свідчення працівників спеціальних правоохоронних органів (зокрема, підрозділів з протидії тероризму), які давались під присягою. Зазвичай, існування тільки подібних свідчень не може розглядатись у якості достатньої доказової бази для суду, аби визнати діяльність партії антиконституційною. Проте, іншим аспектом виступало те, що суд скористався міркуваннями ЄСПЛ (у справі *Erri Батасуна / Батасуна v. Іспанія*) у своїй мотивувальній частині рішення [6, с. 135].

Бенілюкс

У державах Бенілюксу, а саме в Нідерландах та Бельгії, були заборонені окремі ультраправі партії. Так, у Нідерландах, не дивлячись на відсутність конституційного регулювання відповідальності партій, була заборонена ультраправа партія. Спершу вказана партія була визнана кримінальною організацією Верховним судом Нідерландів у 1997 році, а потім на основі цього рішення суд нижчої інстанції Амстердаму заборонив партію у 1998 році. Головними доказами виступили ті, що партія закликає до дискримінації іноземців у власних програмах та загрожує тим самим громадському порядку.

Ще одним прикладом може виступати заборона партії «Vlaams Blok» в Бельгії. Програмні цілі партії передбачали ризикову антимиграційну політику. Так, у 2004 році Апеляційний суд Генту проголосив, що пропаганда, яка поширюється афілійованими до партії організаціями, загрожує расовою дискримінацією, що зрештою порушує законодавство, яке забороняє пропаганду расизму та ксенофобії. Це рішення було підтримане Касаційним судом Бельгії. Таким чином, партія прийняла рішення саморозпуститися й організувати менш радикальну нову партію «Vlaams Belang» [6, с. 136].

Велика Британія

У 1922 році парламент Північної Ірландії прийняв Акт стосовно спеціальних повноважень цивільної влади, (далі – SPA), вимоги якого уповноважували забороняти незаконні об'єднання. Упродовж 1922 - 1972 рр.

SPA наділив уряд Північної Ірландії повноваженнями вживати заходів, потрібних для збереження миру та громадського порядку. У 1956 році Міністр внутрішніх справ заборонив Sinn Féin (політична партія у Північній Ірландії). Підставами для цього виступило те, що діяльність партії складала «загрозу підтримці миру та і загрозу правопорядку, й належному врядуванню». У 1957 році в схожій формі був заборонений політичний рух, організований після заборони Sinn Féin – Republican Clubs. Заборона Sinn Féin проходила в умовах, коли у 1956 році було здійснено низку нападів Ірландської республіканської армії (ІРА) на британські військові частини, відділки поліції, суди в Північній Ірландії. Це тривало до 1962 року. Sinn Féin зі своєї сторони підтримала дій ІРА [6, с. 137].

Уряд Північної Ірландії визначав «Sinn Féin» і «the Republican Clubs» як структурну частину військової загрози, яку складала ІРА. Проте, в 1973-1974 рр. правовий статус «Sinn Féin» і «the Republican Clubs» було відновлено, а заборону їхньої діяльності. Зняття заборони пройшло після встановлення Ірландською республіканською армією режиму припинення вогню та в ході того, як Велика Британія оголосила пряме управління в Північній Ірландії. Британський уряд, легалізуючи заборонені партії, надіявся, що вказаний захід допоможе побороти насилля. Хоча впродовж 10 років після заборони уряд Великої Британії зауважив, що окремі члени «Sinn Féin» і «the Republican Clubs» продовжують позиціонувати себе з ІРА та з її терористичною політикою. Але не дивлячись на продовження терористичних атак, уряд Британії дозволив цим політичним силам приймати участь у виборчому процесі. Та не дивлячись на відновлення статусу заборонених партій, уряд не припиняв активно переслідувати окремих членів вказаних організацій у розрізі кримінального права, в т. ч. за скоєння терористичних актів.

Отже, британський досвід у практиці заборони політичних партій є дуже контрверсійним. В першу чергу, внаслідок того, що статус заборонених партій був відновлений у той період, коли продовжувалися

здійснюватися терористичні атаки, а більшість членів цих організацій були афілійовані з ІРА. З іншої сторони, уряд Британії сформував власний підхід до боротьби з насильством як засобу досягнення політичних цілей за рахунок достатньо умовного відокремлення політичної діяльності «Sinn Féin» і «the Republican Clubs» та кримінальної діяльності її окремих членів [6, с. 138].

Таким чином, свобода об'єднань громадян, зокрема політичних партій, сформувалась у міжнародному праві як обов'язковий елемент прав людини. В той же час, статус політичних партій у площині міжнародного права не обмежується тільки суто правами людини, а є одним із основних елементів існування та розвитку демократичного режиму. Поряд з цим, ЄСПЛ наголошує на важливості пошуку компромісу між функціонуванням демократичного ладу і дотриманням індивідуальних прав громадян.

Висновки до розділу 2

1. Вітчизняна конституційна практика створила свою концепцію конституційно-правової відповідальності політичних партій. Але така концепція не знайшла повноцінного та ефективного відтворення у подальшій судовій практиці. З іншої сторони, у вітчизняну конституційну юстицію поступово проникають ідеї концепції войовничої демократії, але тільки у формі додаткових пояснень у межах окремої думки.

Необхідність на території України заборони політичних партій, починаючи з 2014 року, стала дуже складним викликом для національної правозастосовної системи. З того часу в Україні було заборонено дві проросійські партії, і діяльність двох партій була припинена на основі закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Примітним є те, що Конституція України не надає

можливості не заборонивши партію, забрати у неї можливості приймати участь у виборах (подібна модель застосовується, приміром, в Ізраїлі), але із подальшим розвитком правозастосовної практики існує висока вірогідність впровадження такої практики і в Україні.

2. Отже, більше 20 держав-членів Ради Європи зіткнулися із питанням заборони політичних партій, й Україна у тому числі. Вивчена практика зарубіжних країн дає нам змогу зробити наголос на відмінних підходах, які, з однієї сторони, проявилися внаслідок відповідних історичних та політичних передумов, а з іншої, були результатом використання різних моделей відповідальності політичних партій. Так, ФРН скористалася «конституційною моделлю»), аби захистити демократичні інституції від впливу нацизму. Дещо інший підхід застосував уряд Великої Британії, який поновив діяльність забороненої за скоєння насильницьких дій, партії, розраховуючи на повернення її членів до політичного діалогу. Країни колишнього Радянського Союзу (Україна, Латвія, Литва) заборонили діяльність тодішніх керівних тоталітарних партій.

До початку 90-х заборона політичних партій було рідкісним питанням для розгляду у міжнародних та регіональних судових та позасудових установах. Хоча час від часу питання заборони різних партій виникало в деяких європейських країнах. У своїй ранній юриспруденції (до 1990-х рр.). ЄСПЛ тричі відхиляла розгляд скарг, стосовно питання заборони чи розпуску політичних партій, посилаючись на застереження про заборону зловживання правами, закріпленими ст. 17 ЄКПЛ. Процес демократизації центрально- та східноєвропейських країн змінив класичну риторичу ЄСПЛ (та ЄКПЛ) до справ, пов'язаних із заборонаю партій. І вже починаючи з 1990-х, ЄСПЛ став активно вирішувати вказану категорію справ, розширюючи та деталізуючи свої критерії та стандарти. За період свого існування ЄСПЛ розглянув 23 справи, які стосуються заборони політичних партій, в яких встановив обмежену «межу розсуду» держав в ході втручання у свободу об'єднань. Одним із найважливіших досягнень ЄСПЛ вважається формування критеріїв,

розуміння яких є обов'язковою умовою для встановлення меж свободи об'єднання та підстав обмеження такої свободи. З-поміж таких критеріїв є наступні:

1) засоби, які використовує політична партія для досягнення власних цілей, повинні бути тільки мирними;

2) програмні цілі політичної партії, процес їх досягнення та завершальний результат повинні відповідати основним демократичним принципам;

3) партія не повинна підпорядковуватися іноземній державі (чи іноземній організації).

Визначальною особливістю практики ЄСПЛ виступило те, що концепція войовничої демократії утвердилася як додатковий інструмент тлумачення ст. 11 ЄКПЛ.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБОРОНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

3.1. Заборона (розпуск, примусова ліквідація) політичних партій (на прикладі політичних партій, що здійснюють антиукраїнську діяльність)

В Україні до 2014 року випадків судової заборони політичних партій з причин антиконституційної діяльності не було. Діяльність тільки однієї політичної сили була заборонена у 1991 році за рішенням Президії ВРУ позасудовому порядку. Діяльність 26 політичних партій була припинена через недодержання процедурних аспектів. Загалом, в цей період політичні партії володіли широкою автономією у пропаганді будь-яких ідей та політичних програм, навіть тих, які безпосередньо суперечили Конституції, зокрема, як приєднання до іншої держави. Проте, у період Революції гідності та після неї Україна постачала перед новими викликами у політичному середовищі. Одним із таких викликів стала відповідь на російську агресію, через заборону окремих проросійсько налаштованих партій. Іншим викликом виступила заборона пропаганди комунізму, яка призвела до припинення діяльності партій, які сповідували комуністичну ідеологію або користувалися комуністичною символікою. Упродовж 2014-2018 рр. Окружний адміністративний суд міста Києва (далі – ОАСМК, Окружний суд) за позовом Міністерства юстиції України заборонив дві проросійські партії і припинив діяльність двох партій, які пропагували [6, с. 172].

Зауважимо, що перша хвиля заборони політичних сил стосувалася проросійських партій. Відповідна риторика та політичні програми стосовно поглиблення відносин з РФ, введення другої державної мови – російської – мали деяку підтримку виборців до 2013 року. Це стало свідченням того, що

обраною після парламентських виборів у 2012 році стала владна коаліція у складі Партії регіонів та Комуністичної партії України. Програмні документи цих партій містили схожі цілі. Після драматичних подій 2013-2014 рр., а особливо ескалацією агресії РФ проти України, український уряд зміг заборонити дві проросійські партії. Заборонені партії, з-поміж яких «Руська єдність» та «Руський блок» були партіями, діяльність яких носила антиконституційний характер. Разом з цим, було відкрито низку кримінальних проваджень по відношенню до очільників та членів цих партій, і в окремих випадках закінчено досудове розслідування [6, с. 174].

1. Заборона політичної партії «Руський блок»

Так, 13 квітня 2014 року ОАСМК відкрив провадження у справі стосовно заборони політичної партії «Руський блок» за позовом Міністерства юстиції. У середині травня 2014 року Окружний суд прийняв постанову про заборону діяльності партії «Руський блок». За матеріалами справи партія «Руський блок» обвинувачувалася в порушенні ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні». Мова йде про те, що її дії були спрямовані на зміну конституційного ладу насильницьким способом, зазіхання на суверенітет і посягання на територіальну цілісність України, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни та розпалювання міжнаціональної чи міжконфесійної ворожнечі. Правовим фундаментом доказової бази у вказаному провадженні було таке: аудіовізуальні матеріали, які демонстрували заклики, в т. ч. до повалення законної державної влади; листи СБУ та народних обранців про протиправні риси діяльності партії; рішення іншого суду щодо заборони проведення зібрання членами вказаної партії. Судом було з'ясовано, що очільник партії «Руський блок» організував мітинги, в ході яких закликав до насильницьких дій, а саме до формування воєнізованих формувань та інших незаконних дій, а також він закликав до повалення законної влади в Україні. Суд не врахував низку інших доказів, як-от: посилення на рішення іншого суду, адже це не стосувалося справи, і не звернув уваги на листи СБУ та парламентарів. Проте, доказової бази, зібраної

з публічних джерел, а також врахування ситуації з окупацією частини української території, виявилось достатньо для прийняття рішення щодо заборони діяльності цієї партії. 19 червня 2014 року Київський апеляційний адміністративний суд (далі – КААС) не задовольнив апеляцію партії «Руський блок» і залишив законним рішення суду першої інстанції. У липні 2014 року Вищий адміністративний суд України (далі – ВАСУ) відкрив касаційне провадження у цій справі. Але тільки 7 серпня 2017 року ВАСУ підтвердив законність заборони партії «Руський блок», залишивши рішення від 13 квітня 2014 року без змін [6, с. 175].

2. Заборона політичної партії «Руська єдність»

14 квітня 2014 року Окружний адміністративний суд м. Києва відкрив друге поспіль провадження про заборону іншої проросійської партії «Руська єдність», очільником якої був Сергій Аксьонов. 7 травня 2014 року ОАСМК задовольняє у повній мірі позов Мін'юсту про заборону партії «Руська єдність». За результатом розгляду справи Суд з'ясував, що очільник партії закликав до порушення конституційного ладу, до формування воєнізованих формувань та інше. Отже, ОАСМК прийшов до висновку, що дії політичної партії «Руська єдність» були протиправними, а діяльність партії має бути заборонена. 4 вересня 2014 року КААС залишив без змін постанову Окружного адміністративного суду м. Києва про заборону політичної партії «Руська єдність» [6, с. 176].

Наступна хвиля заборони політичних організацій стосувалася прокомуністичних партій. У квітні 2015 року Парламент України прийняв пакет з декількох законів про декомунізацію. Упродовж кількох місяців після прийняття цих законів діяльність Комуністичної партії робітників і селян (далі – КПріС), та Комуністичної партії України (оновленої) (КПУ(о)) було припинено через порушення норм закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (далі – Закон № 317-VIII). Разом з тим, було відкрито конституційне провадження стосовно припинення

діяльності Комуністичної партії України. Але, діяльність КПРіС та КПУ(о) в останні часи носила номінальний характер; адже, ці партії не приймали участі у парламентських виборах ні у 2012 році, ні у 2014 році. Тож, їх представники не зверталися з оскарженням такого рішення до апеляційної та касаційної інстанції. На атомність, зовсім інша ситуація була з КПУ, адже справа про припинення її діяльності дотепер знаходиться на розгляді в Київському апеляційному адміністративному суді. Тож із заборною цією партією не все було так однозначно.

По-перше, група парламентарів оскаржила конституційність окремих норм Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». По-друге, за даними джерел КПУ, ця партія оскаржила рішення стосовно недопуску до виборчого процесу до ЄСПЛ. По-третє, обидва вищевказані закони, які стосуються декомунізації одержали низку критичних зауважень зі сторони Венеціанської комісії. По-четверте, окремі норми закону «Про очищення влади» також знаходяться на розгляді в КСУ. У даному аспекті вирішення питання люстрації членів/керівників КПУ відіграватиме важливу роль для майбутньої юриспруденції у частині заборони діяльності КПУ [6, с. 178].

3. Припинення діяльності політичної партії «Комуністична партія робітників і селян»

31 липня 2015 року ОАСМК розпочав розгляд позовне провадження щодо припинення діяльності КПРіС за позовом Міністерства юстиції. 30 вересня 2015 року ОАСМК прийняв постанову про припинення діяльності КПРіС. Підставою для такого рішення стало недотримання вимог Закону № 317-VIII. Важливо зазначити, що цій партії надавався достатній час на усунення суперечностей із вищевказаним Законом, але КПРіС не здійснила ніяких дій, аби виправити ці порушення. Водночас, в ході розгляду справи в судовому порядку відповідач не надав ніяких пояснень і взагалі не був присутнім на судових засіданнях.

Суд дійшов до висновку, що програмні цілі та дії цієї партії, направлені на пропаганду комуністичного режиму і загрожує національній безпеці України, її суверенітету [6, с. 179]

4. Припинення діяльності політичної партії «Комуністичної партії України (оновлена)»

Припинення діяльності КПУ(о) пройшло практично так само і разом із припиненням діяльності КПРіС. 31 липня 2015 року ОАСМК відкрив провадження щодо припинення діяльності цієї партії, а вже 30 вересня 2015 року прийняв постанову про задоволення позовних вимог Міністерства юстиції, припинивши діяльність КПУ(о) [6, с. 180]

5. Процес заборони партії «Комуністична партія України» (триває з 2014 року)

Набагато складнішим та довготривалим процесом продовжує залишатися низка справ стосовно заборони діяльності КПУ. У 2014-2015 рр. Мін'юст розпочало ряд процесів стосовно припинення діяльності цієї партії. Зі своєї сторони, КПУ розпочала низку судових процесів як від імені політичної партії так і в індивідуальному порядку окремими її членами, яких не було допущено до виборів. Так, представники КПУ, оскаржуючи недопуск до виборів у судах відтермінувати розгляд справ по суті. Тож, хоча КПУ офіційно існувала і юридично функціонувала, до виборів вона допущена вже не була [6, с. 181].

Так, 14 червня 2014 року СБУ передала до Мін'юсту докази протиправної діяльності КПУ та її представників. 11 липня 2014 року було відкрито адміністративне провадження за позовом Мін'юсту та Державної реєстраційної служби України про заборону КПУ та призначено попереднє судове засідання.

У березні 2015 року справу передали з ОАСМК до Київського окружного адміністративного суду. В той же час КПУ зі своєї сторони десятки разів робила спроби оскаржити юрисдикцію Київського окружного адміністративного суду. Тоді як, прокуратура та інші правоохоронні органи

продовжували розслідувати низку кримінальних справ проти членів та очільників КПУ [6, с. 83].

9 квітня 2015 року ВРУ приймає Закону України № 317-VIII. Законом закріплюється вимога припинення діяльності політичної партії у випадку недодержання ст. 3-4 цього закону. У липні 2015 року ухвалено висновок про невідповідність діяльності, назви та символіки КПУ вимогам вищевказаного Закону. Загалом, було виявлено невідповідність статуту та програми Комуністичної партії України вимогам закону.

У липні 2015 року Мін'юст звернулось з позовом до ОАСМК. У грудні 2015 року суд першої інстанції ухвалив позовні вимоги Мін'юсту та припинив діяльність КПУ. Але це рішення станом на початок 2019 року не вступило в дію. У травні 2016 року КААС розпочав провадження на основі апеляційної заяви КПУ. У вересні 2017 року провадження у справі № 826/15408/15 призупинилося «до вирішення справи КСУ за конституційним поданням 46 парламентарів стосовно конституційності Закону України № 317-VIII від 9 квітня 2015 року № 317-VII». У жовтні 2017 року ВАСУ відкрив касаційне провадження за позов Мін'юсту на вищевказаному ухвалу КААС від вересня 2017 року [6, с. 185].

Впродовж місяця після відкриття провадження у справі про припинення Комуністична партія прийняла рішення оскаржити правовий висновок про невідповідність діяльності, назви та/чи символіки КПУ вимогам Закону України № 317-VIII, подавши скаргу стосовно її неправомірності до ОАСМК. КПУ було подано декілька позовів, які згодом були об'єднані на одну справу під номером № 826/15454/15. У жовтні 2015 ОАСМК відхилив позов партії. Після чого, КПУ подала апеляцію, яку КААС залишив без задоволення. У січні 2016 ВАСУ, прийняв рішення відмовити КПУ у відкритті касаційного провадження. Цим рішенням було визнано, що найменування, символіка і статут Комуністичної партії України дисонують з вимогами закону № 317-VIII [6, с. 187].

У травні 2017 року 46 народних обранців подали конституційне подання стосовно конституційності Закону України № 317-VIII.

Так, розглядаючи справу стосовно конституційності закону № 317-VIII, КСУ одержав ще одну можливість переглянути критерії діяльності політичних партій та чітко визначити межі войовничості української Конституції. Тож, тільки в руках КСУ знаходиться питання не лише відповідності окремих положень закону № 317-VIII Основному Закону України, а й питання конституціоналізації відповідальності комуністичного режиму в загальному аспекті [6, с. 188].

Що стосується Закону № 317-VIII був отриманий висновок Венеціанської комісії та ОБСЄ, у якому мова йде про те, що Закон № 317-VIII не відповідає міжнародним стандартам, адже санкція у формі розпуску партії визначає непропорційною переслідуваній меті. Але, разом з тим, Венеціанська комісія та ОБСЄ визнали «право України забороняти відповідну символіку та пропаганду тоталітарних режимів».

Зважаючи на обставини та передумови, які обумовили впровадження політики декомунізації, КПУ змушений буде при ухваленні рішення відшукати баланс між міжнародними стандартами та вимогами політики декомунізації [6, с. 189].

б. Процес заборони партії «Партія регіонів» (продовжується з 2017 року)

До драматичних подій Революції гідності у 2014 році Партія регіонів (надалі – ПР) вважалася однією із найвпливовіших політичних сил на території України. У кінці 2014 року ПР фактично розпустилась. Але офіційно продовжувала своє існування. Але разом з тим, окремих керівників та членів ПР відкрито низку кримінальних проваджень [6, с. 190].

В умовах повномасштабної війни РФ проти України антиукраїнська та колабораціоністська діяльність політичних партій стає дуже небезпечною для суверенітету, демократичного конституційного устрою та територіальної цілісності нашої держави, а тому таке політико-правове рішення є

виключною необхідністю. Окремі політичні сили безпосередньо чи опосередковано координують власну діяльність із представниками російських політичних сил, а тому повинні бути позбавлені можливості реалізовувати політичну волю на державному рівні. Це рішення вже досить визріло у суспільстві, і вже 18 березня 2022 року, РНБО ухвалила рішення «стосовно призупинення діяльності окремих політичних партій» [14].

Згодом, 3 травня 2022 року Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» (далі – Закон № 7172-1), покликаний заборонити діяльність проросійських партій. За таке рішення віддали свій голос 330 народних обранців [45].

Парламент України ухвалив Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» № 7172-1, яким встановлено можливість заборони політичних партій, якщо їх політична програма дії направлені на [45]:

1) виправдання, проголошення правомірною, заперечення або підтримка збройної агресії проти України, зокрема, через представлення воєнної агресії Росії та/чи Республіки Білорусь проти України як внутрідержавного конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації окремих територій України;

2) глорифікацію, виправдовування дій та/чи бездіяльності осіб, які здійснювали або проводять збройну агресію проти України, представників військових формувань РФ, незаконних збройних угруповань, найманців, організованих та/чи підпорядкованих, та/чи керованих, та/чи фінансованих Кремлем, а також членів окупаційної адміністрації РФ, яку формують її державні органи та інші організації, функціонально відповідальні за керування тимчасово окупованими територіями України, та членів підконтрольних Росії самопроголошених органів, які незаконно захопили владу на тимчасово окупованих територіях України.

У випадку заборони судом політичної партії майно, кошти та інші активи політичної партії, передаються у власність держави, про що вказується у рішенні суду [45].

Прийняття цього Закону відповідає Конституції України, адже ст. 37 забороняє діяльність політичних партій, яким притаманний антидержавницький характер. Така ж заборона є у Законі «Про політичні партії в Україні», «Про правовий режим воєнного стану».

Важливо зазначити, що в Україні історія з заборonoю політичних сил почалася ще у 2019 році з рішення КСУ по справі «про декомунізацію». Вказане рішення вважається своєрідною точкою відліку, адже тоді КСУ чітко визначив, що «антиукраїнська політична ідеологія, яка передбачає посягання держави-агресора на незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, обов'язково має підлягати забороні» [14].

Демократія повинна бути здатною захистити себе. Це вважається одним із основних принципів міжнародного права, і це впливає із рішень ЄСПЛ, висновків Венеційської Комісії, рішень КСУ. Якщо висловлюватись юридичною мовою, то рішення заборонити певну політичну партію так чи інакше обумовлює обмеження принципів та свобод, зокрема, свободи вираження поглядів чи формувань політичних об'єднань. Проте в умовах цинічного та нахабного військового вторгнення держава не повинна захищати права та свободи громадян, якщо вони використовуються в цілях пропаганди війни, розпалювання ворожнечі, підтримування заперечення чи військової агресії РФ, тобто всупереч українським національним інтересам. Рішення про заборону чи примусовий розпуск політичних сил завжди є радикальним заходом, і держава може скористатися ним тільки в умовах, коли партія власною діяльністю формує значну загрозу для держави та її національної безпеки.

Якщо проаналізувати програмні документи окремих проросійських політичних партій в Україні, їх погляди, дії, висловлювання їх керівників та членів таких партій, то в умовах зворотної агресії зі сторони РФ

використання саме таких радикальних заходів вважається у повній мірі виправданим.

Окрім шкідливої інформаційної діяльності, політичні партії приймають участь у прийнятті законів та інших нормативних актів, які в умовах збройної агресії здатні завдати величезної шкоди інтересам держави та громадян України [14].

Підставами для заборони діяльності проросійських партій в Україні є: заклики до повалення української державної влади, посягання на територіальну цілісність та суверенітету держави, колаборації з агресором, підтримка щодо анексії Криму, визнання Луганської Народної Республіки (ЛНР) та Донецької Народної Республіки (ДНР) [14].

Отже, під заборону підпадають ті політичні сили, які відкрито заперечують військову агресію РФ проти України, анексію територій України та виправдовують порушення територіальної цілісності та суверенітету України.

Таким чином, на сьогодні заборонена діяльність усіх проросійських партій в Україні. Зокрема, мова йде про наступні партії: «Опозиційна платформа – За життя»; «Партія Шарія»; «Наші»; «Опозиційний блок»; «Ліва опозиція»; «Союз лівих сил»; «Держава»; «Прогресивна соціалістична партія України»; «Соціалістична партія України»; «Соціалісти»; «Блок Володимира Сальдо» [12].

Ухвалений Закон надає можливість оперативного реагування на діяльність антиукраїнських, колабораціоністських партій в Україні. Процедура має наступний вигляд: Міністерство юстиції збиратиме докази такої діяльності і з ними звертатиметься до суду, який своїм рішенням має заборонити партію, яка працює та взаємодіє з ним на ворога. У випадку заборони партії майно та інші активи мають бути передані у власність держави [13].

В цілому, цей Закон дещо розширює можливості адекватно відреагувати на офіційному рівні на протиправну діяльність політичних партій, особливо в період воєнного стану.

Проте, цей процес так чи інакше вимагатиме збирання та підтвердження доказів та інших відомостей про діяльність політичних партій. Тому це, більшою мірою, процедурне вдосконалення діючого законодавства – радикально підходи до заборони партій не змінюються.

Разом з тим, усі справи про заборону політичних партій розглядатимуться як термінові. Тож, якщо суд визнає докази про порушення достатніми, то крім власне заборони такої партії, все її майно, кошти та активи перейдуть у державну власність.

До того ж, Закон передбачає, що якщо член відповідної партії від її імені виголошував заяви, які можна розцінювати як колабораціоністські чи антиукраїнські – такі політичні партії підлягатимуть забороні [47].

Крім того, у ВРУ зареєстрували 26 квітня 2022 року законопроект № 7318, який покликаний заборонити колишнім регіоналам, комуністам та вихідцям із багатьох антиукраїнських партій балотуватися у президенти та інші керівні посади.

Законопроектом закріплено заборону займати посади, стосовно яких проводиться очищення влади (люстрація) впродовж 10 років особам, які виступали засновниками або членами антиукраїнських політичних партій.

Також людям Закон пропонує встановити заборону ставати кандидатом на посади Президента України, народним депутатам України, депутатом місцевої ради, сільським, селищним, міським головою [55].

Водночас, важливо зазначити, що заборона діяльності політичної сили є видом політичної відповідальності, а тому якщо суд ухвалює рішення про заборону партії, це не значить, що члени таких партій будуть обмежені в правах чи переслідуватимуться за членство в цих партіях. Тільки у випадку, якщо їх дії чи вислови як членів цих політичних партій підривають конституційний лад, посягають на територіальну цілісність, містять ознаки

державної зради чи колабораційної діяльності, то тоді такі особи можуть понести індивідуальну кримінальну відповідальність. На нашу думку, після заборони цих партій, всі члени таких партій повинні тривалий час перебувати у полі зору правоохоронних органів, адже вони можуть намагатися й далі в інших формах займатися антиукраїнською діяльністю.

3.2. Заборона діяльності об'єднань громадян: критерії і практика адміністративних судів і Верховного Суду

26 серпня 1991 року Президія ВРУ прийняла указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України», а через 4 дні – указ «Про заборону діяльності Компартії України». Головною підставою для заборони Компартії було визначено висновки Тимчасової комісії Президії ВРУ, в яких надавались докази того, що члени та очільники цієї партії сприяли вчиненню спроб державного перевороту.

Це вважається перший та єдиний випадок позасудової заборони політичної партії на території України. тоді в державі офіційно функціонувало дві комуністичні партії, одна з яких була зареєстрована як громадське об'єднання, діяльність якого поширювалась лише на територію УРСР. А друга – союзна Компартія України, яка була підпорядкована КПРС [6, с. 162].

У 1993 році Президія ВРУ прийняла постанову, згідно якої громадянам України дозволялося організовувати партійні осередки, які підтримують комуністичну ідеологію. Згодом, у жовтні 1993 року реєструється «нова» політична партія – Комуністична партія України. а вже у січні 1997 року група з 139 парламентарів внесла подання стосовно конституційності указів Президії про заборону Компартії України. У 2001 році КСУ виносить рішення про неконституційність указів Президії ВРУ по забороні Компартії

України. У 2002 році на з'їзді КПУ пройшло неформальне поглинання відновленої Компартії Комуністичною партією України [6, с. 163].

Аналіз КСУ у вказаній справі був сконцентрований на таких аспектах:

- 1) встановлення нормативності актів Президії ВРУ;
- 2) юрисдикція КСУ стосовно актів Президії;
- 3) чи суперечили цілі та діяльність Компартії України Основному Закону України;
- 4) чи була заборонена Компартія партією- правонаступницею, яка була включена до складу Комуністичної партії Радянського Союзу;
- 5) чи був додержаний порядок заборони політичної партії. Отже, по-перше, КСУ зазначив, що положення Основного Закону УРСР та Конституції України стосовно підстав для заборони політичних партій засвідчує їх фактичне відтворення. По-друге, КСУ наголосив на відсутності «кримінальних звинувачень верхівки КПУ у підтримці власними діями державного перевороту 19-21 серпня 1991 року і сприянні його реалізації на території України». По-третє, за міркуваннями КСУ, «КПУ володіла статусом самостійної політичної сили України і її програмні цілі та дії не суперечили закріпленим на конституційному рівні умовам створення і діяльності політичних партій та громадських організацій (ч. 1 ст. 37 Основного Закону України). [6, с. 165].

Загалом, КСУ не приділив жодної ваги висновкам Тимчасової комісії Президії, не врахувавши їх. Так, як бачимо, такі обставини, як загроза самому існуванню української незалежної держави на момент прийняття указів про заборону Компартії, наведення низки доказів про причетність керівництва КПУ до державного перевороту, не були важливими для КСУ під час розгляду цієї справи».

Тож, Президія ВРУ не могла порушити ніякої процедури стосовно заборони діяльності партії, адже на той час таке питання не було законодавчо врегульовано. До того ж, надто контроверсійним виступають погляди

більшості КСУ у вказаному рішенні через те, що вони у дійсності визнали вищу юридичну силу союзних законів над Конституцією Української РСР.

Конституційний Суд фактично маневрував між правовим та фактичним аналізом. Вказаний такий підхід засвідчив слабку лінію аргументування та відсутність логічної структури міркувань та поглядів конституційної юрисдикції [6, с. 168].

У період 2014–2019 рр. в Україні заборонили дві партії, які пропагували тоталітарну ідеологію та користувалися комуністичною символікою: КПріС, КПУ(о). Крім того, ще дві партії було заборонено з метою захисту національних інтересів та протидією російській агресії: «Руський блок» та «Руську єдність» [7, с. 127].

Справа про заборону КПУ через її антиконституційну діяльність, направлену на зміну конституційного ладу, розглядається з липня 2014 року. У лютому 2015 року вказана справа була передана від ОАСМК до Київського окружного адміністративного суду (Окружний адміністративний суд Київської області). Але починаючи з березня 2015 року, Київський окружний адміністративний суд провівши близько 10 засідань, так і не перейшов до слухання справи по суті.

Справа про припинення діяльності КПУ через невідповідність статуту та символіки партії вимогам Закону № 317-VIII знову була відкрита у липні 2015 року. У грудні 2015 року ОАСМК прийняв рішення припинити діяльність КПУ, проте це рішення досі не набуло законної сили. Апеляція вирішила призупинити розгляд справи до вирішення питання конституційності Закону № 317-VIII Конституційним Судом України [7, с. 127].

Як вже зазначалося вище, однією із правомірних підстав для заборони політичної партії, з точки зору ЄСПЛ, є те, що остання проводить діяльність яка суперечить демократичним принципам. Тож, концепція войовничої демократії укорінилась у практиці ЄСПЛ. Основний постулат концепції

войовничої демократії наголошує те, що демократія толерантна до усіх політичних поглядів, окрім одного – коли демократія повинна бути знищена.

Враховуючи це концепція войовничої демократії у справах ЄСПЛ, стосовно заборони політичних партій, розглядається як нормативне і теоретичне тлумачення правомірності заборони політичних партій, діяльність яких суперечать концептуальним демократичним принципам [7, с. 129].

Вітчизняна конституційна практика показала інший підхід до розв'язання справ, пов'язаних із заборонаю політичних партій, не врахувавши практику ЄСПЛ, так і концепцію войовничої демократії загалом. У справі про укази Президії ВРУ стосовно Компартії України від 2001 року Конституційний Суд України (далі – КСУ) визнав заборону Компартії України Президією ВРУ неконституційною. В той же час, КСУ продемонстрував неправильне нормативне тлумачення свого рішення, не скористався практикою ЄСПЛ і фактично проігнорував вивчення обставин та причин такої заборони.

Подальша практика ОАСМК (та інших апеляційних і касаційних адміністративних судів) у справах, які стосуються заборони і припиненням діяльності політичних партій, також продемонструвала відсутність розуміння концепції войовничої демократії та її ігнорування [7, с. 129].

У вітчизняній судовій практиці у справах, заборони чи припиненням діяльності політичних партій, сукупна оцінка не проводилася зовсім. Ні в одній справі ОАСМК не вивчив питання стосовно того, чи відповідає втручання об'єктивній соціальній потребі та чи є воно пропорційним. Єдиним моментом, якому було надано правове пояснення, було з'ясування факту, чи відповідальна партія за дії власного керівника (приміром, як у справі про заборону політичної партії «Руський блок»).

В той же час дослідження діяльності партії в розрізі діяльності та виступів членів/очільників партії обмежилось лише аналізом закликів та промов голови партії «Руський блок». Суд жодним чином не провів оцінки

діяльності партії, її осередків та членів. Так само була вирішена справа, стосовно заборони партії «Руська єдність» [7, с. 131].

Далі, проаналізуємо рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України конституційності стосовно Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 (далі – Рішення КСУ) [49].

Так, в абз. 8 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ зазначено, що комуністичний та нацистський політичні режими користувалися привабливими для народу лозунгами, основанийими на соціальних утопіях, проте їх практичне впровадження було пов'язане з масовими порушеннями прав людини, насильницького знищення демократичних цінностей, ціленаправленого й організованого знищення людей, які противилися режиму. Ці режими передбачали тотальний контроль над усім суспільством, формування атмосфери страху, а будь-яке непогодження з постулатами офіційної ідеології підпадало під переслідування та репресії.

Конституційний Суд України враховує те, що комуністичний режим заперечував та обмежував права людини, перешкоджав розвитку демократії. Захоплення державної влади комуністичним режимом проводилося за рахунок ліквідації свободи політичної діяльності, знищення політичних опонентів та заборони діяльності інших політичних партій, крім однієї – комуністичної, яка єдина окреслювала пріоритети державної політики, ігноруючи, при цьому, демократичні принципи розвитку держави і суспільства, конституційні норми та права людини.

Конституційний Суд України в абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення стверджує, що політична партія, в програмних цілях якої здійснюється заперечення основ конституційного устрою України, прав Українського народу на свою незалежну державу, заклики до знищення української незалежної держави, посягання на її територіальну цілісність не

може визнаватися легітимною, а для її легалізації в Україні немає жодного юридичного підґрунтя [18].

У п. 10 Рішення КСУ зосереджує свою увагу на тому, що червону зірку, зображені навхрест серп і молот та інші комуністичні символи не одне десятиліття використовували антиукраїнські сили з метою породження атмосфери страху, ненависті та агресії, з метою заперечення права Українського народу на незалежну державу, зокрема, й після виборення Україною незалежності, для антиукраїнської пропаганди на багатьох територіях України, особливо в роки Помаранчевої революції та Революції Гідності [49].

Такі незаконні збройні осередки користуються комуністичними символами з метою протиставлення українським державним символам та ідеї української державності, з метою дискредитації ідеї демократії, складають справжню загрозу правам людини, українському суверенітету і та територіальній цілісності України. Тому заборона застосування такої символіки та пропаганди цих недемократичних режимів носить легітимну мету, яка полягає в унеможливленні повернення до недемократичної публічної влади, запобіганні порушенням фундаментальних прав людини.

Тож, зважаючи на історію розвитку української незалежної держави, а також загрози, які постали перед нею внаслідок тимчасової окупації частини її території, Україна має повноцінне право застосування захищати конституційні принципи, зокрема й через заборону пропаганди тоталітарних режимів та застосування їхньої символіки. Про йдеться в абз. 2 п. 11 мотивувальної частини Рішення КСУ.

Дослідивши легітимність мети прийняття Закону та провівши його комплексний аналіз, КСУ прийшов до висновку, що пропаганда комуністичного та нацистського режиму, публічне застосування їхніх символів є прагненням виправдати тоталітаризм та запереченням демократичних цінностей, захист яких є безпосереднім обов'язком усіх органів державної влади, а Закон є конституційним [18].

Висновки до розділу 3

1. Отже, донедавна Україні бракувало досвіду заборони політичних партій, якщо не рахувати розпуск партій через процедурні порушення. Водночас, єдиним випадком припинення діяльності політичної партії до 2014 року була заборона КПУ у 1991 році, яка проводилася у позасудовому порядку і яка була оголошена КСУ неконституційною у 2001 році. Рішення від 2001 року про неконституційність указів Президії ВРУ про заборону КПУ продемонструвало низку юридичних недоліків у поглядах КСУ стосовно правового обґрунтування заборони КПУ, чітко аргументацію та допущення неточностей у фактах і подіях. Для КСУ відсутність вироків виступила одним із ключових факторів для визнання конституційності КПУ. Тоді як, приписи Основного Закону України безпосередньо відносять питання заборони політичних партій до інституційної моделі. Поряд із контроверсійним рішенням КСУ, національне законодавство вміщує у собі суперечливі норми, яким не вистачає більшої визначеності, відповідно до яких політична партія може бути заборонена. Більшою мірою, це стосується питання, безпосередньо пов'язаного з юрисдикційною колізією стосовно вивчення цієї категорії справ. Розв'язання питання щодо антиконституційної діяльності партій є дуже складним завданням, яке потребує не тільки реальної оцінки, а й теоретичної аргументації. Неможливість висловлення окремої думки у справах із заборони та припинення діяльності політичних партій, правосуддя у яких реалізується одним суддею, значить погіршення здатності до розвитку юриспруденції у таких питаннях.

Сьогодні ми стали свідками того, що окремі політичні сили здійснюють свою діяльність не з метою розбудови України як демократичної і незалежної держави, а для ліквідації державності в Україні.

Держава має оперативно реагувати на подібні дії, не дозволяючи загрожувати територіальній цілісності України.

Для цього, необхідно підняти на достатній рівень правову культуру громадян, унеможливити використання наведеної заборони до партій, які не порушують законодавчих вимог за допомогою деталізації підстав, які є результатом заборони політичних партій.

На нашу думку, діюче законодавство, що регулює діяльність політичних партій потребує внесення змін до чинних нормативно-правових документів, які примусять політичні сили реалізовувати свої функції та завдання, направляючи їх на захист незалежності та демократії в Україні.

2. Судова практика зі своєї сторони у розглянутих справах показала недостатній рівень обґрунтування та формальний підхід до використання практики ЄСПЛ, про припинення діяльності політичних партій.

Питання правового тлумачення концепції войовничої демократії виступає одним із основних для легітимізації заборони партій тільки зважаючи на те, що войовнича демократія просуває цілі, які несумісні з головними принципами демократії. Конституціоналізація войовничої демократії пройшла в окремих державах як у формі приписів, так і позначилась на розвитку конституційної юриспруденції. Однак, деякі держави свідомо відмовились використовувати вказану концепцію як частину свого конституційного надання (приміром, Іспанія). Але попри все, спільною рисою заборони політичних партій є обов'язковість правового пояснення такої заборони враховуючи згадані теоретичні моделі, додержання процедурних стандартів, зокрема тих, які встановлені ЄСПЛ, та наявності належної та достатньої доказової бази.

ВИСНОВКИ

1. За результатами проведеного дослідження встановлено, що демократизація – це один з основоположних принципів безконфліктного функціонування суспільства. Демократизація суспільного життя і державних інститутів полягає в виборності різних органів державної влади, використання різноманітних засобів масової інформації та комунікації для вироблення громадянами свого ставлення до цих органів і активного впливу на їх діяльність, легітимності протесту проти порушення демократичних прав і свобод, розвитку багатопартійності.

У свою чергу, політичні партії мають вагомим значення у житті демократичного суспільства. Тоді як, цілковитий контроль однієї політичної сили над владою в державі може спричинити катастрофічні наслідки для демократії. Адже від рівня сформованості інституту політичних партій у державі залежить розв'язання багатьох конституційно-правових питань, зокрема, пов'язаних із захистом демократії та прав громадян.

Встановлено, що до основних передумов заборони, політичних партій, які розповсюджені у країнах-членах Ради Європи, належать: 1) партії, діяльність яких базується на тоталітарній ідеології; 2) партії, діяльність яких тісно пов'язана з терористичними угрупованнями чи екстремістськими рухами; 3) ультраправі партії; 4) партії, діяльність яких посягає на конституційний устрій, територіальну цілісність та суверенітет держави; 5) партії, діяльність яких ґрунтується на релігійному фундаменталізмі; 6) партії, які підконтрольні зарубіжній державі; 7) партії з фіктивними цілями.

З'ясовано, що в концепції «войовничої демократії» акцентується увага на трьох елементах: ціннісній орієнтації, превентивному захисту демократії і готовності до захисту.

За цією концепцією зміст демократії полягає саме в її спроможності до саморегулювання та в тому, що вона не може зникнути навіть в умовах, коли

більшість громадян прийме рішення змінити політичний режим мирними, законними методами (наприклад, шляхом референдуму).

Україна також рухається у напрямку концепції «войовничої демократії», адже на конституційному рівні (ст. 37 Основного Закону України) заборонено створення і діяльність політичних партій і об'єднань громадян, програмні цілі або дії яких направлені на знищення незалежності України, повалення конституційного устрою насильницьким шляхом, зазіхання на суверенітет і порушення територіальної цілісності держави, підрив її національної безпеки, незаконне захоплення влади, пропаганду насильства, збройної агресії на розпалювання міжнаціональної, расової, міжконфесійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини.

Підсумовуючи все вищевказане, ми можемо стверджувати, що вирішальне значення для реалізації концепції «войовничої демократії» матиме остаточна заборона діяльності всіх антиукраїнських та антидемократичних партій, які діяли до сьогодні на території України.

2. Встановлено, що на рівні ООН, та Ради Європи відсутній чіткий закон, який би зобов'язав заборонити партію, діяльність якої несе загрозу для демократії. У створеному прецедентному праві ЄСПЛ зазначив умови, за яких можлива заборона партії. Не дивлячись на рекомендації Венеціанської комісії, ЄСПЛ не розцінює використання або заклики до насильства зі сторони партійних лідерів важливою умовою заборони партії. Якщо ж буде встановлено, що антидемократична партія створює дійсну загрозу для демократії, заборону партії буде підтримано і виправдано.

3. З'ясовано, що вітчизняна конституційна практика створила свою концепцію конституційно-правової відповідальності політичних партій. Але така концепція не знайшла повноцінного та ефективного відтворення у подальшій судовій практиці. З іншої сторони, у вітчизняну конституційну юстицію поступово проникають ідеї концепції войовничої демократії, але тільки у формі додаткових пояснень у межах окремої думки.

Необхідність на території України заборони політичних партій, починаючи з 2014 року, стала дуже складним викликом для національної правозастосовної системи. З того часу в Україні було заборонено дві проросійські партії, і діяльність двох партій була припинена на основі закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Примітним є те, що Конституція України не надає можливості не заборонивши партію, забрати у неї можливості приймати участь у виборах (подібна модель застосовується, приміром, в Ізраїлі), але із подальшим розвитком правозастосовної практики існує висока вірогідність впровадження такої практики і в Україні.

4. Отже, більше 20 держав-членів Ради Європи зіткнулися із питанням заборони політичних партій, й Україна у тому числі. Вивчена практика зарубіжних країн дає нам змогу зробити наголос на відмінних підходах, які, з однієї сторони, проявилися внаслідок відповідних історичних та політичних передумов, а з іншої, були результатом використання різних моделей відповідальності політичних партій. Так, ФРН скористалася «конституційною моделлю), аби захистити демократичні інституції від впливу нацизму. Дещо інший підхід застосував уряд Великої Британії, який поновив діяльність забороненої за скоєння насильницьких дій, партії, розраховуючи на повернення її членів до політичного діалогу. Країни колишнього Радянського Союзу (Україна, Латвія, Литва) заборонили діяльність тодішніх керівних тоталітарних партій.

До початку 90-х заборона політичних партій було рідкісним питанням для розгляду у міжнародних та регіональних судових та позасудових установах. Хоча час від часу питання заборони різних партій виникало в деяких європейських країнах. У своїй ранній юриспруденції (до 1990-х рр.). ЄСПЛ тричі відхиляла розгляд скарг, стосовно питання заборони чи розпуску політичних партій, посилаючись на застереження про заборону зловживання правами, закріпленими ст. 17 ЄКПЛ. Процес демократизації центрально- та

східноєвропейських країн змінив класичну риторику ЄСПЛ (та ЄКПЛ) до справ, пов'язаних із заборонаю партій. І вже починаючи з 1990-х, ЄСПЛ став активно вирішувати вказану категорію справ, розширюючи та деталізуючи свої критерії та стандарти. За період свого існування ЄСПЛ розглянув 23 справи, які стосуються заборони політичних партій, в яких встановив обмежену «межу розсуду» держав в ході втручання у свободу об'єднань. Одним із найважливіших досягнень ЄСПЛ вважається формування критеріїв, розуміння яких є обов'язковою умовою для встановлення меж свободи об'єднання та підстав обмеження такої свободи.

Крім того, визначальною особливістю практики ЄСПЛ виступило те, що концепція войовничої демократії утвердилася як додатковий інструмент тлумачення ст. 11 ЄКПЛ.

5. Отже, донедавна Україні бракувало досвіду заборони політичних партій, якщо не рахувати розпуск партій через процедурні порушення. Водночас, єдиним випадком припинення діяльності політичної партії до 2014 року була заборона КПУ у 1991 році, яка проводилася у позасудовому порядку і яка була оголошена КСУ неконституційною у 2001 році. Рішення від 2001 року про неконституційність указів Президії ВРУ про заборону КПУ продемонструвало низку юридичних недоліків у поглядах КСУ стосовно правового обґрунтування заборони КПУ, чітко аргументацію та допущення неточностей у фактах і подіях. Для КСУ відсутність вироків виступила одним із ключових факторів для визнання конституційності КПУ. Тоді як, приписи Основного Закону України безпосередньо відносять питання заборони політичних партій до інституційної моделі. Поряд із контроверсійним рішенням КСУ, національне законодавство вміщує у собі суперечливі норми, яким не вистачає більшої визначеності, відповідно до яких політична партія може бути заборонена. Більшою мірою, це стосується питання, безпосередньо пов'язаного з юрисдикційною колізією стосовно вивчення цієї категорії справ. Розв'язання питання щодо антиконституційної діяльності партій є дуже складним завданням, яке потребує не тільки

реальної оцінки, а й теоретичної аргументації. Неможливість висловлення окремої думки у справах із заборони та припинення діяльності політичних партій, правосуддя у яких реалізується одним суддею, значить погіршення здатності до розвитку юриспруденції у таких питаннях.

За рахунок законодавчих змін в Україні слід створити систему, коли заборона партії буде можлива тільки в тому разі, якщо партія складає дійсну загрозу для демократії, що вже сьогодні доведено. В Україні відмічається використання тільки окремих заходів, які формують ідею сталої демократії. І хоча на перший погляд, такі заходи здаються недемократичними, їх потрібно усвідомити та прийняти. Українська правова система повинна користуватися практикою ЄСПЛ по суті. За період незалежності було надано безліч пропозицій, які здатні були зробити національну демократію європейською. Проте, змагання між двома векторами тяжіння політичної системи дуже уповільнило демократичний шлях нашої держави до наслідування європейських цінностей.

2. Судова практика зі своєї сторони у розглянутих справах показала недостатній рівень обґрунтування та формальний підхід до використання практики ЄСПЛ, про припинення діяльності політичних партій.

Питання правового тлумачення концепції войовничої демократії виступає одним із основних для легітимізації заборони партій тільки зважаючи на те, що войовнича демократія просуває цілі, які несумісні з головними принципами демократії. Конституціоналізація войовничої демократії пройшла в окремих державах як у формі приписів, так і позначилась на розвитку конституційної юриспруденції. Однак, деякі держави свідомо відмовились використовувати вказану концепцію як частину свого конституційного надання (приміром, Іспанія). Але попри все, спільною рисою заборони політичних партій є обов'язковість правового пояснення такої заборони враховуючи згадані теоретичні моделі, додержання процедурних стандартів, зокрема тих, які встановлені ЄСПЛ, та наявності належної та достатньої доказової бази.

Встановлено, що вітчизняна правова система (зокрема, суди та правоохоронні органи) в ході вирішення справ, стосовно заборони чи припинення діяльності політичних партій, практично проігнорувала великі напрацювання ЄСПЛ у цьому питанні. В результаті, це негативно вплинуло на ступінь правової аргументації та правомірності поглядів суду. В той же час, результатом цих рішень може стати перегляд їх ЄСПЛ.

Отже, використання практики ЄСПЛ як джерела права в нашій державі щодо справ, які стосуються гарантування свободи об'єднань, знаходиться на неналежному рівні. В основному в поглядах судів переважає правовий формалізм, а робота правоохоронних установ чи органів юстиції має вигляд непослідовної та ставить під загрозу надання системної правової оцінки діяльності проросійських партій та їх ролі в посяганні на суверенітет України. Має місце достатньо парадоксальна ситуація. З однієї сторони, є неспростовні факти, що очільники і члени заборонених політичних партій співпрацювали з РФ. Дозволити таким партіям продовжувати функціонувати є загрозою для української державності. З іншої сторони, вітчизняна правова система повинна повноцінно застосовувати практику ЄСПЛ у цих питаннях, а не формально цитувати приписи Венеціанської комісії.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Н. Питання розвитку конституційної реформи в сучасній Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 2. С. 119-131.
2. Барабаш Ю. Г. Український конституціоналізм як пріоритетний об'єкт наукових досліджень. *Наука Конституційного права України: сучасний стан на напрямки розвитку*. Х.: Право, 2009. С. 93–99.
3. Батракіна Є.Є. Криза «мозаїчного» мультикультуралізму та деліберативна модель демократії. *Грані*. 2016. № 3. С. 43-48.
4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: монографія. Київ: МАУП, 2003. 424 с.
5. Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: підруч. / В. М. Бебик. К.: Каравела, 2009. 496 с.
6. Бернацький Б.В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11. Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019. 210 с.
7. Бернацький Б. Національні та європейські стандарти щодо заборони політичних партій. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 4. С. 122-131
8. Білоусова К.В. Протиріччя демократичного політичного режиму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 21-23
9. Белов Д.М., Якимович Я. Конституціоналізм як теоретико-правова категорія: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 163-168.

10. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн.: монографія / В. Д. Бринцев; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Х.: Право, 2013. Кн. 1. 2013. 392 с.
11. Веніславський В. Ф. Конституційне право України у схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. юрид. Вузів та ф-тів. Х.: Право, 2014. 376 с.
12. Верховна Рада заборонила діяльність проросійських партій. URL: <https://zaxid.net/news/>
13. В Україні заборонили діяльність проросійських партій. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210980_v-ukran-zaboronili-dyalnst-prorosyskikh-party
14. В Україні заборонили проросійські політичні партії. Що це означає і що відбуватиметься далі? URL: <https://dejure.foundation/tpost/9o3oacia41-v-ukran-zaboronili-prorosisk-poltichn-pa>
15. Годованець В. Ф. Конституційне право України: навч. посіб. / В. Ф. Годованець, А. С. Головін. К.: Персонал, 2011. 384 с.
16. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні: монографія. К.: Логос, 2012. 84 с.
17. Гошовська В.А. Парламентаризм: підручник. К.: НАДУ, 2016. 672 с.
18. Заборона пропаганди тоталітарних режимів. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/3164-zaborona-propagandy-totalitarnyh-rezhymiv>
19. Загальна декларація прав людини: Документ 995-015 від 10 грудня 1948 / Генеральна Асамблея ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
20. Застава І. Демократизація суспільства: сутність та особливості реалізації в умовах глобалізаційних процесів. *Європейські політичні і правові дискусії*. 2018. Вип. 5. С. 131-135
21. Кафарський В. І., Припхан І. І. Конституційне право України у схемах: навч. посіб. К.: Видавництво Ліра-К, 2013. 272 с.

22. Качуренко Ю.К. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. К.: Наук.думка, 2012. 99 с.
23. Керівні принципи заборони та розпуску політичних партій: Документ 994-159 від 11 грудня 1999 р. / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_159#Text
24. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. Монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 538 с.
25. Ключковський Юрій. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. вид. 2-е, випр. і доповн. Київ: Логос, 2009.
26. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
27. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
28. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник. Вид. 6-те, виправл. та доповн. К.: Атіка, 2007. 592 с.
29. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
30. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51-53.
31. Ларченко М. Усталена демократія: межі терпимості (світовий та український досвід). *Український часопис конституційного права*. 2021. № 2. С. 15-27.
32. Латигіна Н.А. Концептуалізація демократії. *Економічний часопис XXI*. 2011. № 7-8. С. 3-6.

33. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Документ 995-105 від 4 січня 1969 р. / Генеральна Асамблея ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105

34. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Документ 995-043 від 19 грудня 1966 р. / Генеральна Асамблея ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

35. Мішин С.І. Демократичні зміни: критерії та фактори. *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 25-30

36. Молдаван В.В., Мелащенко В.Ф. Конституційне право: опорні конспекти: Навч. посібник для студ. юрид.вузів та фак-в. К. Юмана, 2011. 272 с.

37. Мхітарян А. Загальнотеоретична характеристика електронної демократії. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 188-192

38. Нові підстави для заборони політичних партій. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/novi-pidstavy-dlya-zaborony-politychnyh-partij/>

39. Орзіх М.П. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

40. Парламентаризм в Україні: Державно-управлінські механізми реалізації функцій законодавчої влади: навч.-метод. матеріали / В.А. Гошовська, Л.А. Пашко; К.Ф. Задоя. К.: НАДУ, 2013. 48 с.

41. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник; Нац. акад. внутр. справ. 4-вид. переробл. та доопрац. К.: Ліра-К, 2012. 576 с.

42. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки*. НаУКМА. 2017. Том 200. С. 109-114.

43. Про політичні партії: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

44. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди

їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

45. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій: Закон України від 03.05.2022 № 7172-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39307>

46. Пронька М.М., Ковалишин П.І. Войовнича демократія: вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 105-108

47. Рада заборонила проросійські партії: як працюватиме закон. URL: <https://politic.karpat.in.ua/?p=47875&lang=uk>

48. Рибачок С. Конституційно-правове регулювання порядку створення, діяльності та заборони політичних партій у державах посткомуністичного простору: критерії оцінки демократичності. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1558/1/rybachok_121205.pdf

49. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі встановлення конституційності стосовно Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>

50. Романюк О.І. Делегативна демократія: концепції та українські реалії. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 37. С. 15-21.

51. Совгира О. В. Конституційне право України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.

52. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: [академ. курс]: підручник; Нац. ун-т «Остроз. акад.», Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Ін Юре, 2010. 672 с.

53. Сучасні концепції демократії. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/4961/1/20160428-29_TEZY_V3_P293.pdf

54. Турчинов К.О. Проблеми законодавчого регулювання діяльності політичних партій. URL:

<https://instzak.com/index.php/journal/article/download/481/531>

55. У Верховній Раді пропонують заборонити вихідцям із антиукраїнських партій приймати участь в публічній політиці. URL:

<https://yur-gazeta.com/golovna/radi-proponuyut-zaboroniti-vihidcyam-iz-antiukrayinskih-partiy-brati-uchast-v-publichniy-politici.html>

56. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К.: Ліра-К, 2009. 580 с.

57. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

58. Чушенко В. І. Конституційне право України: підруч. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 488 с.

59. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпропетровськ: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.

60. Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник. К.: Освіта України, КНТ, 2008. 592 с.

61. Шульга М. А. Політичний менеджмент навчальний посібник: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Академвидав, Альма-матер, 2013. 157 с.

62. Ярош Я.Б. Політична конкуренція парламентських партій: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Луцьк, 2019. 437 с.